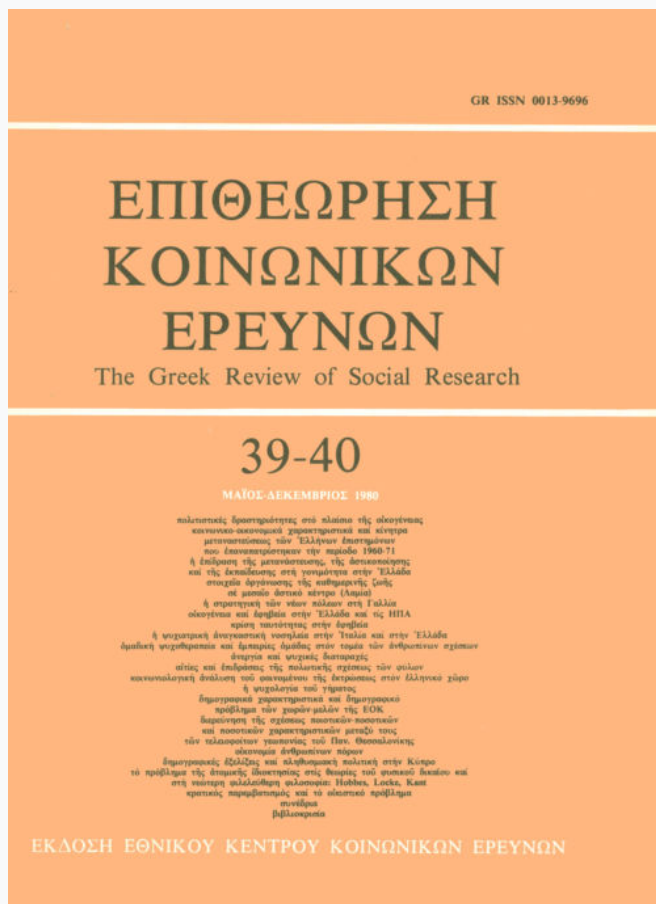

The Greek Review of Social Research

Vol 39 (1980)

39-40

Οικογένεια και εφηβεία στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ: Μια διαπολιτισμική σύγκριση

Πόπη Βλοντάκη

doi: [10.12681/grsr.551](https://doi.org/10.12681/grsr.551)

Copyright © 1980, Πόπη Βλοντάκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Βλοντάκη Π. (1980). Οικογένεια και εφηβεία στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ: Μια διαπολιτισμική σύγκριση. *The Greek Review of Social Research*, 39, 267–282. <https://doi.org/10.12681/grsr.551>

οικογένεια καί έφηβεία στήν Έλλάδα καί τίς ΗΠΑ

Μιά διαπολιτισμική σύγκριση

τής

Πόπης Βλοντάκη

Πτυχιούχου Μ.Σ. Ψυχολογίας
Πανεπιστημίου Μασσαχουσέτης

Η μελέτη αυτή αναφέρεται στό θέμα τής οικογένειας καί τής έφηβείας, μέ ιδιαίτερη έμφαση στήν αντιμετώπιση τής σεξουαλικότητας κατά τήν έφηβεία. Σκοπός μου είναι ή σύγκριση, όσον άφορά τήν οικογένεια καί τήν έφηβεία, άνάμεσα στήν Έλλάδα καί τίς Ένωμένες Πολιτείες, σέ συνάρτηση μέ τήν ιστορική-πολιτιστική παράδοση καί τό στάδιο σύγχρονης κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης τής κάθε χώρας.

Πιο άναλυτικά, έμφαση θά δοθεί στά άκόλουθα σημεία:

- Πολιτιστικές ρίζες τής σύγχρονης σεξουαλικής ήθικης στήν Έλλάδα καί τίς Ένωμένες Πολιτείες.
- Η σύγχρονη θέση καί δομή τής οικογένειας, καθώς καί τά σεξουαλικά ήθη καί ή συμπεριφορά άνάμεσα στους νέους.
- Μελλοντικές τάσεις καί ύποδείξεις γιά έρευνα στήν Έλλάδα.

Η έργασία αυτή δέν άποτελεί αυτοΰσια έμπειρική έρευνα. Τό θέμα ήταν πολύ ευρύ καί πρακτικοί λόγοι χώρου, χρόνου καί χρήματος δέν επέτρεπαν κάτι τέτοιο.

Στηρίχθηκα σέ ιστορικά καί κοινωνιολογικά δεδομένα, καθώς καί σέ έμπειρικές έρευνες πού άφορούν τή δυναμική τής οικογένειας καί τή σεξουαλικότητα των νέων στήν κάθε χώρα γιά νά καταλήξω σέ όρισμένα συμπεράσματα.

- Η μελέτη είχε συνταχθεί άρχικά στήν άγγλική γλώσσα. Ύποβλήθηκε στή Σχολή Ψυχολογίας τού Πανεπιστημίου τής Μασσαχουσέτης γιά εκπλήρωση των άπαιτουμένων προϋποθέσεων πρós άπόκτηση διπλώματος Master of Science στήν ψυχολογία. Τό άρθρο αυτό άποτελεί συνόψιση τής άρχικής μελέτης.

1. σύντομη άναφορά στήν κοινωνική εξέλιξη τής έφηβείας καί τής οικογένειας

Η έφηβεία σάν ξεχωριστό, παρατεταμένο στάδιο ζωής άποτελεί μάλλον πρόσφατο φαινόμενο. Σέ αντίθεση πρós τή βιομηχανική κοινωνία, στήν άγροτική κοινωνία ή έφηβεία δέν γίνεται αισθητή σάν στάδιο ζωής, μιά πού ή οικονομική όργάνωση τής κοινωνίας άπαιτεί τή συμμετοχή των νέων άπό μικρή ηλικία στόν κόσμο τής παραγωγής. Σ' αυτό τό πλαίσιο, οι έφηβοι λειτουργούν σάν ένεργητικές οικονομικές μονάδες. Μέ τή βιομηχανοποίηση καί τά συνεπακόλουθά τής (άστικοποίηση, τεχνολογία) άπαιτείται ή παράταση τού σταδίου τής έφηβείας γιά τους εξής λόγους: α) γιά νά διατηρηθεί ή άγορά εργασίας μέσα σέ όρισμένα όρια, καί β) γιati άπαιτείται μεγαλύτερο διάστημα εκπαίδευσης καί μελέτης γιά νά άποκτηθούν οι άπαραίτητες δεξιότητες γιά τή συμμετοχή στόν κόσμο τής εργασίας.

Κατά κάποιο τρόπο, δηλαδή, οἱ ἔφηβοι τώρα ἀποτελοῦν οἰκονομικὸ παθητικὸ (Kenniston, 1975).

Ἐκτός, λοιπόν, ἀπὸ βιολογικὰ καὶ σωματικὰ ἀλλαγὴς καὶ τὴ συνεπακόλουθη ψυχολογικὴ ἀναταραχὴ, ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις ἀποτελεῖ ἀποφασιστικὸ παράγοντα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἐφηβείας, ἀπὸ ἀποψη διάρκειας καὶ οὐσίας. Καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὶς Ἦνωμένες Πολιτεῖες ἡ ἔκτασις τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀλλαγῆς συντελοῦν ὥστε ἡ ἐφηβεία ν' ἀποτελεῖ ἕνα παρατεταμένον στάδιον τοῦ κύκλου ζωῆς.

Θέλω νὰ ἐντοπίσω τὴ συζήτηση αὐτὴ κυρίως στὴ σεξουαλικὴ διάσταση τῆς ἐφηβείας, γιὰ τὸ σεξουαλικὸ καὶ τὸ κοινωνικὸ εἶναι ἀλληλένδετα. Καὶ εἶναι κατὰ τὴ διαδικασίαν ἀναζήτησις τῆς σεξουαλικῆς τους ταυτότητος πού οἱ νέοι ἀρχίζουν νὰ ἀντιλαμβάνονται τὸν ἑαυτὸ τους σάν κοινωνικὴ ὄντοτητα (Freud, 1905).

Σὲ διαφορετικὰ στάδια ἱστορικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης ὑπάρχουν διαφοροποιήσεις στὸν τύπον καὶ τὸ βαθμὸ ἀποδεκτικῆς σεξουαλικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἡ οἰκογένεια μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει περισσότερο ἢ λιγότερο ἀποφασιστικὸ παράγοντα γιὰ τὴν προσαρμογὴ τοῦ ἀτόμου στὶς κοινωνικὰς νόρμες (Kenniston, 1977).

Ἔτσι, δταν τὸ ἀτομικὸ νοικοκυριὸν ἀποτελοῦσε ἀντάρκη οἰκονομικὴ μονάδα, ὁ ρόλος τῆς οἰκογένειας ἦταν ἀποφασιστικὸς γιὰ τὴ μεταβίβαση τῶν κοινωνικῶν ἀξιών καὶ τὴν προσαρμογὴ στὶς κοινωνικὰς ἀπαιτήσεις. Γιὰ τὰ κερδίσιμα τὴν ἀνεξαρτησίαν τους οἱ ἔφηβοι ἔπρεπε νὰ ἀντιταχθῶν καὶ νὰ συγκρουστοῦν μετὰ τὴ γονεϊκὴ ἐξουσία. Κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς βιομηχανοποιήσεως, ἡ οἰκογένεια χάνει τὴν οἰκονομικὴ λειτουργίαν της ἀλλὰ καὶ πάλι ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ φορᾶ ἐξουσίας γιὰ τὰ ἐξαρτώμενα μέλη της (παιδιά, ἐφήβους).

Στὴ σύγχρονη δυτικὴ κοινωνία, ὅμως, ἡ οἰκογένεια δὲν ἀποτελεῖ πιά τὸν κύριον φορᾶ ἐξουσίας, καθὼς ὑποσκελίζεται σημαντικὰ ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης καὶ τὸ θεσμὸ τῆς μακρόχρονης ἐκπαίδευσης. Οἱ νέοι, βέβαια, ἀκόμη παλεύουν μετὰ τοὺς γονεῖς τους. Ὅμως, ἡ οἰκογένεια δὲν ἀποτελεῖ πιά τὴν κύρια πηγὴ σύγκρουσης, καθὼς οἱ γονεῖς ὄλο καὶ περισσότερο ἀποδέχονται τὴ συρρίκνωση τοῦ ρόλου τους καὶ ἐπιτρέπουν τὴν ἀνεξαρτητοποίησιν ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ σεξουαλικὴ ἐξουσία εἶναι σχετικὰ λιγότερο ἀκανθώδες θέμα στὶς σχέσεις γονιῶν-παιδιῶν. Οἱ συγκρούσεις τώρα μεταφωτοῦνται περισσότερο στὸ εὐρύτερον κοινωνικὸ πλαίσιον, θέτοντας ὑπὸ πίεσιν καὶ τὴν οἰκογένειαν σάν θεσμὸν καὶ τὰ μέλη της σάν ἄτομα.

Ἔτσι, τὴν ἴδιαν στιγμὴν πού ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν νέων ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς οἰκογένειας, βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ κοινωνικοῦ πλαισίου μέσα στὸ ὅποιον εἶναι ἐνσωματωμένη. Αὐτὸ ἐκδηλώνεται τόσο μετὰ τὴν ἐμφάνισιν καταναγκαστικῶν τύπων σεξουαλικῆς συμπεριφορᾶς ὅσο καὶ μετὰ τὴν ἐνταση

πού διακατέχει τὶς διαπροσωπικὰς σχέσεις σὲ θέματα ἐπικοινωνίας.

Ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ἀμερικανικὴ κοινωνία, ὄντας διαφορετικὰ στάδια σύγχρονης κοινωνικο-οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, προσφέρουν τὸ πλαίσιον γιὰ τὴ σύγκρισιν τῆς λειτουργίας τοῦ ἀντίστοιχου οἰκογενειακοῦ μοντέλου καὶ τοῦ ἀντικτύπου του πάνω στὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν νέων.

Δὲν φιλοδοξῶ νὰ θίξω κάθε παραλλαγὴ οἰκογενειακοῦ μοντέλου καὶ σεξουαλικῆς συμπεριφορᾶς, γιὰτις ἔχω ἀπόλυτη ἐπίγνωση ὅτι κάθε χώρα παρουσιάζει ἕνα ἐπίπεδον πολυπλοκότητος, ὥστε ὅποιαδήποτε συζήτηση γιὰ τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸν ἐφηβὸν νὰ διατρέχει τὸν κίνδυνον τῆς ὑπεραπλοῦστευσης. Οὐδὲ θὰ ἤθελα νὰ δημιουργηθῆ ἡ ἐντύπωση ὅτι, συζητώντας γιὰ τὴ μέση ἀμερικανικὴ οἰκογένειαν, ἀγνοῶ τὴν πολλαπλότηταν τῶν πολιτιστικῶν παραδόσεων τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας. Πρακτικὰ προβλήματα χώρου κι ὄχι κάποια προκατάληψιν μετὰ ἀναγκάζουν νὰ χειρισθῶ τὸ θέμα μετὰ αὐτὸ τὸν τρόπο. Σκοπὸς μου εἶναι νὰ δείξω ἄδρα πὼς διαφορετικὴ παράδοσις καὶ διαφορετικὸν στάδιον σύγχρονης κοινωνικο-οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης διαμορφῶνουν ποιοτικὰ διαφορετικὰς καταστάσεις.

2. οἰκογένεια καὶ ἐφηβεία στὸ ἑλληνικὸ πολιτιστικὸ πλαίσιον

Παραδοσιακὴ ἀγροτικὴ οἰκογένεια

Ἡ παραδοσιακὴ ἑλληνικὴ οἰκογένεια, μετὰ τὶς ἀντίστοιχες ἠθικὰς ἀξίες, διαμορφώθηκε σ' ἕνα χωρὸν μετὰ ταραχώδη ἱστορίαν (Ὀθωμανικὴ κυριαρχία, Ἐπανάστασις 1821, Βαλκανικοὶ πόλεμοι, Μικρασιατικὴ καταστροφὴ, Παγκόσμιος πόλεμος, ἐμφύλιος, κτλ.) καὶ ἀντίθετος βιοτικὰς συνθήκες. Οἱ δύσκολες λοιπόν συνθήκες ἐπιβίωσης συντέλεσαν ὥστε στὴν ἑλληνικὴ παραδοσιακὴν κοινωνίαν νὰ ὑπάρχει σαφὴς κατηγοροποίησις τῶν ἀνθρώπων σὲ «δικούς» καὶ «ξένους». Σάν «δικούς» θεωροῦνται ἡ οἰκογένεια, οἱ συγγενεῖς, οἱ φίλοι (Βασιλείου, 1968), καὶ κριτήριον συμπετοχῆς στὴν ὁμάδα τῶν «δικῶν» εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον πού κάποιοι δεῖχνει γιὰ τὴν προώθησιν τῶν συμφερόντων ὅλης τῆς οἰκογενειακῆς ἐνόητας.

Ἔτσι, ἡ παραδοσιακὴ ἀγροτικὴ οἰκογένεια εἶναι σφιχτοδεμένη καὶ διανέεται ἀπὸ ἰσχυρὰ αἰσθήματα πίστεως, ὑποχρέωσης καὶ ἀλληλεξάρτησης ἀνάμεσα στὰ μέλη της (Friedl, 1963· Peristiany, 1965). Αὐτὴ ἡ ἀναγκαιότητα γιὰ στενὰς, ὑποστηρικτικὰς, ἀλληλεξάρτητες σχέσεις ἀντανακλάται σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς δομῆς της.

Ἡ ἀγροτικὴ οἰκογένεια εἶναι ἐκτεταμένη καὶ πατριαρχικὴ. Ἡ ἱεραρχία μέσα στὴν οἰκογένειαν καθορίζεται βάσει τοῦ φύλου καὶ τῆς ἡλικίας (Campbell, 1964, Φραγκουδάκη, 1978). Ἔτσι, τὴ μεγαλύτερη ἐξουσία ἔχει ὁ παππούς, ἀκολουθεῖ ὁ πατέρας, ἡ γι-

γιά, ή μητέρα. Άνάμεσα στά παιδιά, τά αγόρια, ακόμη και μικρότερα σέ ηλικία, απολαμβάνουν περισσότερα προνομία από τά κορίτσια (Βαλμός, 1936). 'Η συζυγική σχέση δέν είναι πολύ οικεία και προσανατολίζεται περισσότερο πρός τά παιδιά, τά όποια βρίσκονται στό επίκεντρο τής προσοχής τόσο μέσα όσο και έξω από τήν οικογένεια (Campbell, 1964· Triandis, Vassiliou, Nassiakou, 1968).

Μέ τήν εμφάνιση τής εφηβείας, ή σχέση τών παιδιών μέ τόν πατέρα, κυρίως, γίνεται περισσότερο απόμακρη και τυπική.

Γιά τή σωστή κατανόηση όμως τής ιεραρχικής δομής τής πατριαρχικής αγροτικής οικογένειας πρέπει ή θεώρηση τής νά γίνει μέσα στό κοινωνικό πλαίσιο, στό όποιο αναπτύχθηκε. Σ' ένα περιβάλλον, όπου τό νοικοκυριό βρίσκεται ένσωματωμένο μέ τήν οικονομία, ή γυναίκα είναι μία σημαντική μορφή έστω και άν δέν έχει δημόσια άναγνώριση. Στό βαθμό πού ή ύπαρξή τής είναι άπαραίτητη γιά τήν οικονομική επίβιωση τής οικογένειας, οί ρόλοι είναι μέν διαχωρισμένοι αλλά συμπληρωματικοί συγχρόνως. Άπ' ατή τήν άποψη, ή δομή τής αγροτικής οικογένειας έμπιπτει στό πλαίσιο τών ύποστηρικτικών, άλληλεξάρτητων σχέσεων πού άνάφερα προηγουμένως.

Ο ήθικός κώδικας τής αγροτικής οικογένειας καθορίζεται από τίς άξίες τής τιμής και τής ντροπής γιά τόν άντρα και τή γυναίκα, αντίστοιχα, και σχετίζεται μέ τά έξής χαρακτηριστικά τής κοινωνικής δομής: α) συμπληρωματική αντίθεση τών δύο φύλων, β) άλληλεγγυή άνάμεσα στά μέλη τής οικογένειας και γ) κάποια μορφή έχθρότητας άνάμεσα σέ οικογένειες πού δέν συνδέονται μέ συγγενικούς δεσμούς (Campbell, 1964). 'Η άπώλεια τής ντροπής θίγει τήν τιμή τών άντρών τής οικογένειας (συζύγου, άδελφών, γιών) γιατί άντανανκλά στόν άντριισμό τους. 'Η έννοια τού «φιλότιμου» εκφράζει ατήν άκριβώς τή σχέση άνάμεσα στην τιμή και τή ντροπή και καθορίζει άν απαιτείται νά αναληφθεί δράση γιά τήν άποκατάσταση μιάς προσβολής (Safilios, 1969). Οί άξίες τής τιμής και τής ντροπής διαγράφουν τό διπλό κριτήριο ήθικής τής αγροτικής 'Ελλάδας, έρόσον ή γυναίκα θεωρείται μία διαρκής άπειλή γιά τήν τιμή τού άντρα. 'Ετσι όλο τό βάρος τής ντροπής πού περικλείουν οί σεξουαλικές σχέσεις πέφτει στό γυναικείο φύλο. Και φυσικά, ενώ τό κορίτσια είναι πολύ περιορισμένα, γιά τά αγόρια δχι μόνο έπιτρέπεται, αλλά αποτελεί και κοινή προσδοκία νά έχουν πολλαπλές σεξουαλικές κατακτήσεις.

'Η προικα αποτελεί μία άκόμα ένδειξη τής άλληλεξάρτησης άνάμεσα στά μέλη τής οικογένειας και τού διπλού κριτηρίου τής αγροτικής 'Ελλάδας. Οί κοινωνικοί δέ παράγοντες πού ένίσχυσαν και διατήρησαν αυτό τό θεσμό έχουν τή ρίζα τους στην ελληνική παράδοση. Παλαιά α) ισχυρό αίσθημα εθύνσης άπέναντι στό κορίτσια και β) αίσθησι φιλότιμου πού συνδέει τήν παροχή προίκας μέ τό καλό όνομα τής οικογένειας (Λαμπίρη-Δημάκη, 1972).

'Η άγροτική οικογένεια άποτελεί ένα σημείο άναφοράς γιά τόν τρόπο μέ τόν όποίο ή σύγχρονη ελληνική οικογένεια διαφοροποιείται από τήν παράδοση, καθώς προχωρεί ή άστικοποίηση και ή εκβιομηχάνιση. Γι' αυτό τό λόγο πιστεύω πώς ή παραπάνω σύντομη άναφορά θά βοηθήσει στην κατανόηση τής άστικής οικογένειας και τών σύγχρονων άξιών.

Κοινωνικο-οικονομική αλλαγή

Τό ρεύμα άστικοποίησης έντάθηκε κατά τή μεταπολεμική περίοδο. Σήμερα, ό άστικός πληθυσμός άποτελεί τό 53% έναντι τού 33% στά 1940 (Στατιστική Έπετηρίς, 1975). 'Η βιομηχανοποίηση άκολούθησε σέ βραδύτερο ρυθμό, ώστε σήμερα τό εργατικό δυναμικό τής χώρας άνέρχεται σέ 20%, ενώ ό άγροτικός πληθυσμός σέ 47% (Στατιστική Έπετηρίς, 1975).

Μέ τήν άστικοποίηση και τή βιομηχανοποίηση ή θέση τής γυναίκας αλλάζει. Σήμερα οί γυναίκες άποτελούν τό 28,5% τού συνολικού εργατικού δυναμικού (Στατιστική Έπετηρίς, 1977).

'Η συμμετοχή τών γυναικών στόν κόσμο τής εργασίας έξω από τό σπίτι έχει σημαντικό αντίκτυπο στό δυναμική τής οικογένειας. Επίσης, τό άστικό πλαίσιο, όπου ή δύναμη τής κοινής γνώμης μειώνεται και ό οικονομικός έλεγχος γίνεται πιό δύσκολος, έννοει μία σχετική χαλάρωση τής σεξουαλικής ήθικής. 'Ετσι, οί κάτοικοι τών πόλεων διατηρούν όρισμένα στοιχεία τών παραδοσιακών άξιών τους, αλλά παράλληλα ή ήθική τους αναδιαρθρώνεται σέ χαλαρότερη βάση. Συγχρόνως, μέ τό νά διατηρούν στενοούς δεσμούς μέ τήν οικογένειά τους στόν τόπο καταγωγής, πραγματοποιούν τή σύνδεση τών χωρικών μέ τίς συνήθειες τής πόλης. 'Υπό ατή τήν έννοια, ή άλληλεπίδραση πόλης-χωριού περνά μέσα από τήν οικογένεια (Friedl, 1963).

Σύγχρονη άστική οικογένεια

Τά τελευταία χρόνια, ή ελληνική κοινωνία εξελίσσεται ταχύτατα. 'Επειδή όμως οί αλλαγές στην κοινωνική δομή πραγματοποιούνται σέ ρυθμό βραδύτερο από ό,τι ύπάρχουν οί οικονομικές αλλαγές, παρατηρείται ένας άσυγχρονισμός άνάμεσα στην οικονομική εξέλιξη από τή μία μεριά και τήν εξέλιξη θεσμών και άξιών από τήν άλλη. 'Ετσι, δημιουργούνται όρισμένες συγκρούσεις, καθώς ή οικογένεια έξακολουθεί νά προβάλλει τίς παραδοσιακές άπαιτήσεις και άξίες πού διαμορφώθηκαν στό άγροτικό περιβάλλον άλληλεξάρτησης, ενώ οί νέοι πρέπει νά αντιμετώπισουν ένα διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο, όπου οί άλληλεξάρτησεις διαρκώς χαλαρώνουν.

Μιά σύντομη περιγραφή τής σύγχρονης ελληνικής άστικής οικογένειας μέ βάση όρισμένα έμπειρικά δεδομένα θά βοηθήσει στην άνάλυση και κατανόηση αυτών τών συγκρούσεων.

Ἡ οἰκογένεια παραμένει ἰσχυρή σάν θεσμός καί θεωρεῖται καί ἀπό τὰ δύο φύλα σάν κύριος παράγοντας εὐτυχίας (Βασιλείου, 1966). Τό συνεχῶς αὐξανόμενο ποσοστό διαζυγίων¹ δέν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη ἀμφισβήτησης τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογένειας, γιατί συσχετίζεται μέ τήν αὐξανόμενη συχνότητα γάμων (Ἐθνική Στατιστική Ὑπηρεσία 1951, 1961, 1971, 1975).

Στόν ἀστικό χώρο, ἡ σχετική ἀπομόνωση τῆς συζυγικῆς σχέσης (ἀπό τή γειτονιά, τοὺς συγγενικοὺς κύκλους) ἀπατεῖ μεγαλύτερη οἰκειότητα καί συναισθηματική αὐτοδυναμία γιά τήν ἐπιβίωσή της, σέ σύγκριση μέ τό παρελθόν (ἀγροτικό πλαίσιο). Ὅμως ὁ γάμος θεωρεῖται μιά σχέση πού βασίζεται στήν ἀμοιβαία κατανόηση, τίς παραχωρήσεις καί τήν ὑπακοή τῆς γυναίκας κυρίως (Safilios, 1972). Ἐπίσης ἀπό πολλοὺς ἡ ἀγάπη θεωρεῖται περισσότερο σάν ἐπακόλουθο παρά σάν προϋπόθεση τοῦ γάμου (Βασιλείου, 1966).

Γενικά, λοιπόν, οἱ ρόλοι μέσα στήν οἰκογένεια παραμένουν διαχωρισμένοι καί συμπληρωματικοί. Βέβαια, τό ἐπάγγελμα τῆς συζύγου ἐλαττώνει τό βαθμό ἐξουσίας τοῦ συζύγου (Safilios, 1967), ἀλλά καί τότε ἡ δύναμή της περιορίζεται σέ πῶς «γυναίκες» ἀρμοδιότητες, ὅπως ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, ἡ ἀγορά οἰκιακῶν εἰδῶν (Safilios, 1967). Καί στόν τομέα τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων, ἔρευνες σκιαγραφοῦν μιά ἄλλοιο παθητική στάση τῆς Ἑλληνίδας γυναίκας, ὅσον ἀφορᾷ τήν πρωτοβουλία, τόν ἔλεγχο γεννήσεων ἢ τή συζυγική ἀπείθεια (Safilios, 1972, 1969).

Συναφῆς δέ μέ τήν κοινωνική ἀλλαγὴ εἶναι καί ὁ ἀστικός ἐπαναπροσδιορισμός τῆς ἔννοιας τῆς «τιμῆς», πού τώρα βασίζεται περισσότερο στήν ἀτομική συμπεριφορὰ κάποιου παρά στή συμπεριφορὰ ὄλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας (Safilios, 1969).

Ἡ πυρηνική οἰκογένεια (κατά τό 1969, ὁ μέσος ἀριθμὸς παιδιῶν ἀνά οἰκογένεια ὑπολογιζόταν σέ 2,2 —Βαλαώρας, 1969) ἀντικαθιστᾷ συνεχῶς τὴν ἐκτεταμένη μορφή οἰκογένειας. Παρὰ δὲ τῆς σχετικῆς φθορᾶ τῆς πατριαρχικῆς παράδοσης, καί στόν ἀστικό χώρο ὁ πατέρας παραμένει ἡ κυρίαρχη μορφή (Vermeulen, 1970), καί ἡ γονεϊκὴ σχέση ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει μεγαλύτερη βαρῦτητα ἀπὸ τὴ συζυγική (Spinellis-Vassiliou, *Communication*, No 65). Ἡ παιδοκεντρικότητα παραμένει κύριο χαρακτηριστικὸ καί τῆς σύγχρονης ἀστικῆς οἰκογένειας. Θὰ μπορούσε νὰ πῆ κανεὶς ὅτι συχνὰ οἱ γονεῖς ἀντιμετωπίζουν τὰ παιδιά σάν μιά πρόεκταση τοῦ ἑαυτοῦ τους, προσπαθώντας μέσω αὐτῶν νὰ ἐκπληρώσουν δικές τους ἀνάγκες, διαψευσμένους πόθους καί φιλοδοξίες (Katakis, Ioannides, Tavantzis, 1974, Ποταμιάνου, 1978). Αὐτὴ δὲ ἡ στάση συνοδεύεται ἀπὸ τὴν τάση γιά ἔλεγχο καὶ διατήρηση τῆς ἐξάρτησης τοῦ παιδιοῦ. Νοοτροπία πού

στό παρελθόν ὑπαγορευόταν ἀπὸ τίς συνθήκες ἀλλολεξάρτησης τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου καί πού ἐπιβιώνει παρ' ὅτι ἔχουν ἀλλάξει οἱ συνθήκες τῆς ἀστικῆς Ἑλλάδας.

Σήμερα, ἐνῶ οἱ σχέσεις γονέων-παιδιῶν εἶναι περισσότερο φιλελεύθερες ἀπὸ ὅτι στο παρελθόν, ἡ αὐταρχικὴ παράδοση δέν ἔχει ἐξαλειφθεῖ. Ὁ σεβασμὸς, ἡ ὑπακοή καί ἡ φροντίδα κατὰ τὴ γερωντική ἡλικία ἀποτελοῦν τίς κύριες προσδοκίες τῶν γονιῶν ἀπὸ τὰ παιδιά, ἐνῶ ἡ ἀγάπη βρίσκεται στο τέλος τῆς λίστας τῶν καθηκόντων (Βασιλείου, 1966, Ζάρναρη, 1978).

Εὐλόγο εἶναι ὅτι, σ' αὐτὸ τό πλαίσιο, ἡ σεξουαλικότητα παραμένει ταμπὸ καί οἱ σχετικὲς συζητήσεις εἶτε ἀποκλείονται, εἶτε γίνονται μέσα σ' ἓνα κλίμα φορτισμένο (Ζάρναρη, 1978).

Ἡ παράδοση ἐπιβιώνει, παρὰ τῆς σχετικῆς ἀλλαγῆς, καί ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς κοινωνικοποίησης, ἀναγκλώντας στή διαφορετικὴ ἀντιμετώπιση τῶν κοριτσιῶν καί τῶν ἀγριοῦν. Παραδοσιακά, τὸ ἀγόρι ἀνατρεφόταν μέ τό ὄραμα τῆς καριέρας καί τὸ κορίτσι μέ τό ὄνειρο τοῦ «καλοῦ γάμου». Σήμερα αὐτὴ ἡ νοοτροπία εἶναι ἐμφανῆς κυρίως στά κατώτερα οἰκονομικά στρώματα, ὅπου ἡ οἰκονομικὴ δυσχέρεια μπορεῖ νὰ ἀναγκάσει τοὺς γονεῖς νὰ διαλέξουν νὰ μορφώσουν μόνο τὸ γιό (Safilios, 1972). Ὅμως οὐσιαστικά ἡ νοοτροπία ἐπιβιώνει σέ εὐρύτερη κλίμακα, πράγμα πού ἐξηγεῖ γιατί ἐνῶ πολλές γυναῖκες σπουδάζουν καί ἀναλαμβάνουν μιά υπεύθυνη δουλειά, πολὺ συχνὰ θεωροῦν τὸ στάδιο αὐτὸ σάν κάτι τὸ προσωρινὸ μέχρι τὸ γάμο τους.

Ἐφηβεία καί σχέσεις μέ τὸ ἄλλο φύλο

Τὰ προβλήματα λοιπόν πού ἀντιμετωπίζουν τὰ ἀγόρια καί τὰ κορίτσια βρίσκονται σέ ἄμεση συσχέτιση μ' αὐτὲς τίς προσδοκίες. Μέ τὴν ἐμφάνιση τῆς ἐφηβείας, ἡ διάκριση ἀνάμεσα στο ἀγόρι καί τὸ κορίτσι γίνεται ὀριστική, καί εἶναι κυρίως ἡ συμπεριφορὰ τοῦ πατέρα πού ἐπηρεάζεται καί γίνεται αὐταρχικότερη.

Ἡ κύρια ἀπαιτήση ἀπὸ τὸ ἀγόρι ἀφορᾷ τὴν προετοιμασία γιά μιά καλὴ καριέρα, ἐνῶ συνήθως τὸ θέμα τῆς σεξουαλικότητας δέν προκαλεῖ μεγάλες προστριβές. Γιά τὸ κορίτσι ὅμως, ἡ πίεση δέν ἀφορᾷ τόσο τὸ θέμα τῆς μόρφωσης, ὅσο τὸ θέμα τῆς ἀνεξαρτητοποίησής του ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, καί τῶν σχέσεών του μέ τὸ ἄλλο φύλο. Εἶναι κοινὴ διαπίστωση πόσο εὐαίσθητο σημεῖο ἀποτελεῖ γιά τὸν πατέρα τὸ νὰ «πάει ραντεβού» ἡ κόρη του, ἐν γνώσει του.

Ἡ στάση τῆς μητέρας σ' αὐτὴ τὴ σύγκρουση εἶναι ἄλλοιο ἀμφιθυμική. Ἐχοντας καί ἡ ἴδια ἀνάλογες ἐμπειρίες εἶναι σέ θέση νὰ κατανοήσει περισσότερο ἀπὸ τὸν πατέρα καί νὰ νοιώσει συμπάθεια γιά τίς προσπάθειες τῆς κόρης τῆς νὰ ἀνεξαρτητοποιηθεῖ. Παράλληλα, ὅμως, νοιώθει ἀπόρητη νὰ παρατηρεῖ ἀπὸ τὸν ἔ-

1. Τὰ διαζύγια αὐξήθηκαν ἀπὸ 3.786 κατὰ τὸ 1976 σέ 4.517 κατὰ τὸ 1977 (Στατιστικὴ Ἐπετηρὴς Δικαιοσύνης, 1976, 1977).

λεγχο πάνω στα παιδιά της, τα όποια ύπηρξαν ο άξονας της ζωής της, επειδή φοβάται τη μοναξιά που ή δική τους ανεξαρτησία συνεπάγεται γι' αυτήν. Έτσι, ή στάση της, πού συνήθως είναι συμβατική, συνίσταται σε μία προσπάθεια να βρεί λύσεις και να γεφυρώσει τό χάσμα ανάμεσα στον πατέρα και την κόρη, παίζοντας συχνά παρασκηνακό ρόλο.

Και γιά τό άγόρια και γιά τά κορίτσια ο παρεμβατικός ρόλος της οικογένειας προκαλεί έντονη δυσαρέσκεια. Συγχρόνως, όμως, είναι μάλλον σπάνιο φαινόμενο ή όριστική ρήξη των δεσμών με την οικογένεια ή ο διαχωρισμός στέγης, άν δέν προηγηθεί γάμος ή γεωγραφική άπόσταση πού νά διασφαλίζει αυτή την ανεξαρτησία.

Δυστυχώς δέν υπάρχουν επιστημονικά έμπειρικά δεδομένα σχετικά με τις συγκρούσεις των Έλλήνων έφηβων με την οικογένεια πού τό θέμα της σεξουαλικότητας αυτό καθαυτό. Μπορεί κανείς, όμως, νά σχηματίσει μία ιδέα από δημοσιογραφικά ρεπορτάζ πού θίγουν σχετικά προβλήματα, όπως, γιά παράδειγμα, την έρευνα πού έκανε τό Nielsen Hellas Institute γιά λογαριασμό της εφημερίδας *Τά Νέα*, τον Ίανουάριο τού 1977. Η έρευνα αυτή διεξήχθη ανάμεσα σε 316 νεαρούς άντρες και γυναίκες (18-25 χρόνων) και σε 100 γονείς όλων των κοινωνικών τάξεων.² Όλοι οι άνεροι και οι νεαρές πού ρωτήθηκαν συμφώνησαν σε ένα βασικό σημείο, ότι δηλαδή δέν υπάρχει καμιά βοήθεια από τό σπίτι, όσον άφορά τη σεξουαλικότητα. "Αν συζητηθούν τέτοια θέματα, ή στάση των γονέων είναι είτε άπορρηκτική, είτε απαγορευτική, με έμφαση περισσότερο στους πιθανούς κινδύνους παρά στον τρόπο με τον όποιο μπορούν νά αντιμετωπισθούν όρισμένα πρακτικά προβλήματα. Η συνθησιμένη συμβουλή στά άγόρια είναι νά προσέχουν νά μήν έμπλακούν με τό άλλο φύλο σε περιπέτειες πού θά έμποδίσουν μία έπιτυχημένη καριέρα. Και, αντίστοιχα, στά κορίτσια νά άποφεύγουν κάθε «παραχώρηση» στον σεξουαλικό τομέα, καθώς και τις περιπέτειες πού δέν έχουν προοπτική γάμου.

Έτσι, 45% των γονέων πού ρωτήθηκαν είχαν ένδοική στάση άπέναντι στις προγαμιαίες σχέσεις, αλλά μόνο γιά τά άγόρια. 23% ήταν αντίθετοι και γιά τά δύο φύλα, ενώ 26% είχαν γενικά ένδοική στάση γιά τις προγαμιαίες σχέσεις ανεξάρτητα φύλου. Έπίσης 37% των μητέρων ύποστήριξαν τις προγαμιαίες σχέσεις ανεξαρτήτως φύλου, ενώ μόνον 12% των πατέρων έμπέπουν στην ίδια κατηγορία. Αυτά τά δεδομένα, παρά την έπιφύλαξη με την όποια θά 'πρεπε νά γίνονταν άποδεκτά, είναι μέχρις ένός σημείου ένδοικτικά της δυναμικής της οικογένειας: Με άλλα λόγια, ο πα-

τέρας παραμένει ο προστάτης της τιμής της οικογένειας, ή όποια άντανακλάται περισσότερο στη συμπεριφορά της κόρης παρά τού γιού.

Η άπαγορευτική στάση της οικογένειας δέν σημαίνει φυσικά ότι γιά τούς έφηβους δέν υπάρχουν ευκαιρίες γιά συνένευση με τό άλλο φύλο και ανάπτυξη σεξουαλικών σχέσεων. Τό σχολείο, τό φροντιστήριο, ο σύλλογος, τό πάρτυ άποτελούν τόν πιο συννητισμένο χώρο γιά γνωριμία, και φυσικά τό άγόρι έχει συνήθως την πρωτοβουλία.

Τό ταμπού της παρθενίας, πού άποτελούσε άδιαφιλονικητή άρετή γιά την άγροτική Ελλάδα, φαίνεται νά έχει έξασθενήσει κατά πολύ στον αστικό χώρο. Μιά σχετική σφυγμομέτρηση ανάμεσα σε νέους άντρες ήλικίας μικρότερης των τριάντα δείχνει ότι ή πλειοψηφία δέν ένδοιφερείται γιά κάτι τέτοιο, ένδο ή ύπόλοιποι θά προτιμούσαν μία γυναίκα παρθένα, αλλά αυτό δέν θά τό έβριζαν ποτέ σάν άπαραίτητη προϋπόθεση. Άντίστοιχες γνώμες έκφράστηκαν επίσης και από νεαρές γυναίκες. Ό τόπος καταγωγής φαινόταν νά άποτελεί καθοριστικό παράγοντα, έφόσον οι περισσότεροι νέοι και νέες άγροτικής καταγωγής ήταν περισσότερο συντηρητικοί σ' αυτό τό θέμα (Κ. Παπαδοπούλου, 1975). Άνάλογες τάσεις φάνηκαν και στο δείγμα πού διερευνήθηκε από τό Nielsen Hellas Institute, όπου τό 77% των έρωτηθέντων έξέφρασαν την έπιδοκιμασία τους γιά τις προγαμιαίες σχέσεις. Και πάλι οι άντρες ήταν πιο ένθερμοι ύποστηρικτές από τις γυναίκες σε ποσοστό 89% και 65%, αντίστοιχα.

Ίδιαίτερα ανάμεσα στους φοιτητές και των δύο φύλων οι προγαμιαίες σχέσεις έπιδοκιμαζόνται. Συνήθως, άπαραίτητη προϋπόθεση θεωρείται ή άμοιβαίτητα συναίσθημάτων και ή άγάπη. Φαίνεται, λοιπόν, ότι τό διπλό κριτήριο βρίσκεται σε παρακμή, τουλάχιστον ανάμεσα στον φητητικό πληθυσμό και τούς νέους της πόλης.

Έτσι, παρά την άπαγορευτική στάση της οικογένειας, οι περισσότεροι νέοι στην ήλικία των 17-18 έχουν κάποιου είδους σχέση με τό άλλο φύλο, ή όποια όμως, ιδιαίτερα στην περίπτωση των κοριτσιών, δέν έχει φθάσει στο σημείο των ολοκληρωμένων σχέσεων. Από τό δείγμα τού Nielsen Hellas Institute (1977), ή πλειοψηφία των άντρων (92%) άνέφεραν ολοκληρωμένες σχέσεις στην ήλικία των είκοσι, άρχίζοντας συνήθως από την ήλικία των 16 (21%), ενώ μόνο 3% άνέφεραν παντελή έλλειψη σχέσεων μέχρι τό είκοστό πέμπτο έτος. Οι γυναίκες άνέφεραν ολοκληρωμένες σεξουαλικές σχέσεις στην ήλικία των είκοσι σε ένα ποσοστό 68%. Τό γεγονός όμως ότι 38% των γυναικών πού ρωτήθηκαν ήταν παντρεμένες ίσως δικαιολογεί έν μέρος αυτό τό σχετικά ύψηλό ποσοστό. Μόνο 1% άνέφεραν ολοκληρωμένες σχέσεις γύρω στην ήλικία των 16, ενώ 26% άνέφεραν παντελή έλλειψη σχέσεων μέχρι την ήλικία των 25. Μόνο έλαφρές διαφοροποιήσεις υπάρχουν ανάμεσα στις διάφορες

2. Παρά τούς περιορισμούς αυτής της έρευνας όσον άφορά τό μέγεθος τού δείγματος και τη μεθοδολογία, μπορεί νά χρησιμοποιήσει σάν δείκτη όρισμένων ρευμάτων στη στάση και τη συμπεριφορά. Έχοντας έπίγνωση αυτών των περιορισμών, θά άνανερωθώ σ' αυτή την στίς έπόμενες σελίδες, μά πού ή επιστημονική έρευνα σ' αυτό τον τόπο είναι μηδαμινή.

κοινωνικο-οικονομικές ομάδες. Ἡ ἀνατροφή ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν οἰκογένεια βαρύνουν πολὺ, πράγμα πού ἐξηγεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ βραδύτερη ἔναρξη σεξουαλικῶν σχέσεων γιὰ τὶς γυναῖκες σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἄντρες.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀποδεκτὸ τύπο σχέσης, δὲν ὑπάρχουν συγκεκριμένα δεδομένα. Παίρνοντας ὑπ' ὄψη μίαν ὁμοίαν τὴν στάση ἀπέναντι στὶς προγαμιαῖες σχέσεις καὶ τὶς προϋποθέσεις κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ προγαμιαῖες σχέσεις θὰ ἦταν ιδεατές, δηλαδὴ, τὴν ἀμοιβαιότητα συναισθημάτων καὶ τὴν ἀγάπη, μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποθέσει ὅτι μιά σταθερὴ σχέση ἀποτελεῖ τὸ ἰδανικόν. Ἀπὸ τὸ δείγμα τοῦ Nielsen Hellas Institute, 24% τῶν ἐρωτηθέντων ἦταν ἤδη παντρεμένοι, 36% εἶχαν μιά σταθερὴ σχέση καὶ 38% ἀνέφεραν ὅτι δὲν εἶχαν σταθερὸ δεσμό.

Ὁ γάμος ἀνάμεσα στοὺς νέους

Ἀνάμεσα στοὺς νεαροὺς Ἕλληνες, ἄντρες καὶ γυναῖκες, σάν βασικὴ προϋπόθεση γάμου θεωρεῖται ἡ ἀγάπη (41%), ἐνῶ ἡ οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξασφάλιση ἀναφέρεται λιγότερο (3% καὶ 8% γιὰ τοὺς ἄντρες καὶ τὶς γυναῖκες, ἀντίστοιχα) (Nielsen Hellas Institute, 1977). Στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα, ὁ θεσμὸς τῆς προίκας ὑφίσταται ἀκόμη εἴτε στὴν παραδοσιακὴ τῆς μορφῆ (δηλαδὴ, σάν οικονομικὴ ἐνίσχυση τῆς οἰκογενείας πρὸς τὴν κόρη) εἴτε σὲ πιὸ ἐκσυγχρονισμένη ἐκδόση. Στὴν τελευταία περίπτωση, ἡ ἀξία τῆς νόφης ἐκτιμᾶται μὲ βάση τὴ μόρφωση καὶ τὴν ἰκανότητά της νὰ κερδίζει χρήματα («ἡ προίκα της εἶναι ἡ μόρφωσή της»). Ἀνάμεσα στὰ στρώματα χαμηλῆς οικονομικῆς καὶ μορφωτικῆς στάθμης ἐπικρατεῖ ἡ πρώτη τάση, ἐνῶ ἡ δευτέρη τάση κυριαρχεῖ στὰ περισσότερο ἀστικοποιημένα καὶ ἀνώτερο μορφωτικὸ ἐπιπέδου στρώματα (Λαμπίρη, 1972). Ἀξίζει, ἐπίσης, ν' ἀναφέρουμε ὅτι τὸ «μάζεμα» τῆς προίκας ἀποτελεῖ ἰσχυρὸ κίνητρο γιὰ ἐξωστρεφικὴ ἐργασία στὰ κορίτσια κατώτερης οικονομικῆς στάθμης καὶ παραδοσιακῶν ἀντιλήψεων, ὅταν, βέβαια, ἡ οἰκογένεια δὲν ἔχει ἐπαρκεῖς οικονομικοὺς πόρους (Νικολαΐδου, 1975).

Ἄλλῃ μιά ἐνδειξὴ τῆς σχετικῆς παρακμῆς τῆς αὐταρχικῆς παράδοσης εἶναι ἡ ἐλάττωσις τῆς μέσης διαφοράς ἡλικίας τῶν συζύγων.³

Σήμερα, μιά μέση διαφορά ἡλικίας ἔξι χρόνων θεωρεῖται λογικὴ, ἀντίθετα μὲ τὴν παραδοσιακὴν τάση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ γυναίκα ἦταν δέκα ἢ ἀκόμα καὶ δεκαπέντε χρόνια νεώτερη ἀπὸ τὸν ἄντρα της. Καὶ πάλι ὁμως ἀσκειῖται μεγαλύτερη κοινωνικὴ πίεσις στὴ γυναίκα νὰ παντρευτεῖ νωρίτερα ἀπὸ ὅ,τι ὁ ἄντρας καὶ ἐπίσης δὲν εἶναι ἀκόμη εὐρύτατα κοινωνικὰ

ἀποδεκτὸ τὸ νὰ παντρευτεῖ ἡ γυναίκα ἕναν ἄντρα νεώτερό της (Safilios, 1972).

Ἡ μεγαλύτερη συχνότητα γάμων συμβαίνει ἀνάμεσα στὶς ἡλικίες 25-29 γιὰ τὸν ἄντρα καὶ 20-26 γιὰ τὴν γυναίκα.⁴

Οἱ γάμοι σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία ἀποτελοῦν τὴν ἐξαιρεση καὶ σ' αὐτὸ συντελοῦν καὶ ψυχολογικοὶ καὶ οικονομικοὶ λόγοι, δηλαδὴ, ἡ μεγαλύτερη περίοδος ἐξάρτησης ἀπὸ τὴν οἰκογένεια καὶ ἡ μεγαλύτερη οικονομικὴ δυσχέρεια κατὰ τὴ νεαρὴ ἡλικία.

Ἀνάμεσα στὴ νέα γενιά, ἡ στάση ἀπέναντι στὰ παιδιὰ ἀλλάζει. Ἐρευνα τῆς Χ. Κατάκη σὲ φοιτητὲς δείχνει ὅτι τὸ παιδί δὲν ἀποτελεῖ πιά τὸ ἐπίκεντρο τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς γιὰ τὰ νεαρὰ εὐγάρια (Ποταμιάνου, 1978). Ἡ ἴδια τάση εἶναι ἐμφανῆς ἀνάμεσα στοὺς νέους πού ρωτήθηκαν ἀπὸ τὸ Nielsen Hellas Institute (1977). Πράγμα πού δείχνει ὅτι, ἀνάμεσα στοὺς νέους, ἡ ἀλλαγὴ στὴ συμπεριφορὰ (δηλαδὴ, ἡ χαμηλὴ γεννητικότητα) συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ ἀλλαγὴ νοοτροπίας (δηλαδὴ, τὸ παιδί δὲν ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς). Παράλληλα, ἡ βάση τοῦ γάμου εἶναι περισσότερο συναισθηματικὴ παρά οικονομικὴ. Ἡ μελλοντικὴ αὐξηση αὐτῆς τῆς τάσης ὑπονοεῖ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια θὰ ἀποβάλλει σταδιακὰ τὸν κτητικὸ χαρακτήρα της καὶ θὰ σταθεθετικὰ ἀπέναντι στὸ θέμα τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν νέων.

Διαφοροποιήσεις στὰ σεξουαλικά ἤθη

Ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα εἶναι μιά μεταβατικὴ κοινωνία ὅπου ὅλο τὸ φάσμα ἀξιών, ἀπὸ τὶς πιὸ ἐκσυγχρονισμένες μέχρι τὶς πιὸ παραδοσιακῆς, συνυπάρχουν. Δὲν παρουσιάζει, δηλαδὴ, τὴν ὁμοιομορφία πού χαρακτηρίζει τὴν ἀγροτικὴ Ἑλλάδα.

Αὐτὲς οἱ διαφοροποιήσεις φάνηκαν ἤδη στὴν παραπάνω συζήτηση. Ἐδῶ θὰ προσπαθῶ νὰ τὶς συνοψίσω καὶ νὰ διευκρινίσω τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐκδηλώνονται σάν γενεωγραφικὲς καὶ ταξικῆς διαφορῆς. Ἡ ἀστικὴ-ἀγροτικὴ ἀντίθεση ἀποτελεῖ τὴν κυριότερη ἀντίθεση καὶ στὸ θέμα τῆς σεξουαλικότητος, καὶ διαφοροποιεῖται τὸν ἀστικὸ χῶρο ἀπὸ τὸν κοινωνικο-οικονομικὸ παράγοντα.

Στὶς ἀγροτικῆς περιοχῆς, δεδομένου ὅτι τὸ ποσοστὸ τοῦ ἀναλφαριθμητοῦ εἶναι μεγαλύτερο, ἐπικρατεῖ τὸ αὐστηρὸ διπλὸ κριτήριον, τὸ ὁποῖο ἐξασθενεῖ κατὰ τὴ μετὰβασιν πρὸς περισσότερο ἀστικοποιημένα κέντρα. Ἐπιπλέον, ὅσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων πού φεύγουν χωρὶς νὰ ἐπιστρέψουν (γιὰ δουλειά, σπουδῆς, κτλ.), τόσο βραδύτερη εἶναι ἡ διαδικασίαν χαλάρωσης καὶ ἀναδιοργάνωσης τοῦ ἠθικοῦ κώδικα. Στὰ χωριά, ἡ οἰκογένεια παραμένει ἀκλόνητος θεσμὸς μὲ κυριαρχὴ μορφή τὸν πατέρα μὲ τὶς αὐταρχικῆς ἰδέες ὅσον ἀφορᾷ τὴ σεξουαλικότηταν καὶ τὴν γυναίκα.

3. Ἡ ἔρευνα δείχνει ὅτι ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ διαφορά τῆς ἡλικίας τῶν συζύγων, τόσο περισσότεροι εἶναι ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμὸς, καὶ ὁ σύζυγος εἶναι πιὸ ὑποστηρικτικὸς (Vertmeulen, 1970).

4. Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία, *Δημογραφικῆς καὶ μελλοντικῆς τάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, 1960-1985*.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Ποσοστό αναλφαριθμητισμού σε άστικές-άγροτικές περιοχές

Άστικές Περιοχές		Άγροτικές Περιοχές	
Άντρες 4,8%	Γυναίκες 15,5%	Άντρες 9,1%	Γυναίκες 33,3%

(Στατιστική Έπιθεσί, 1971).

Άκόμη και σήμερα υπάρχει προτίμηση για τὰ ἀγόρια στὴν οἰκογένεια. Καί μπορεί κανεὶς νὰ ἀκούσει ἕναν πατέρα νὰ λέει ὅτι ἔχει ἕνα παιδί (ἐννοώντας τὸ ἀγόρι) καί ἕνα κορίτσι, ἢ νὰ ἀναφέρεται στὴν κόρη του σάν «ἕνα γραμματίο που πρέπει νὰ ἐξοφλήσει» (ἐννοώντας τὴν προίκα). Σ' αὐτὸ τὸ χῶρο, τὸ διπλό κριτήριο καί ἡ τιμὴ (Safilios, 1969), ὁ προκατακατανοσμένος γάμος καί ἡ προίκα (Λαμπιρῆ-Δημάκη, 1972) ἀποτελοῦν κοινωνικὲς προσδοκίες καί χαιροῦν κοινῆς ἀποδοχῆς. Ἡ ἐπιρροή τῆς Ἐκκλήσιας εἶναι αἰσθητή, ἐνῶ ἡ ἐκτῶση ἢ τὸ διαζύγιο ἀποτελοῦν, σὲ περιορισμένο βαθμῶ, τὴν ἐναλλακτικὴ λύση (Βαλαώρας, 1969. Safilios, 1969).

Στὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις ἐπικατοῦν οἱ ἴδιες συνθήκες, περισσότερο ἢ λιγότερο τροποποιημένες ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος καί τὸ βαθμῶ ἀπομόνωσης ἀπὸ τὰ ἀστικά κέντρα. Συχνὰ τὸ «κλέψιμο» ἢ οἱ πρόωροι ἀρραβῶνες καί γάμοι (Τσαούσης, 1971) ἀποτελοῦν διέξοδο στὶς σεξουαλικὲς ἀνάγκες καί ἐπιθυμίες. Ἡ ἀναχώρηση γιὰ σπουδὲς ἢ δουλειὰ ἀποτελεῖ καί γιὰ τὰ ἀγόρια καί γιὰ τὰ κορίτσια τὴν καλύτερη δικαιολογία γιὰ νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ σπίτι.

Στὸν ἀστικό χῶρο, δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο φαινόμενο ἡ συμβίωση ἀνύπαντρων ζευγαριῶν, ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στοὺς φοιτητές, πού ἀντιπροσωπεῖουν ἕνα ἀπὸ τὰ πῶ προοδευτικὰ τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ σὲ διάφορα πολιτικά θέματα καθὼς καί σὲ τὸ θέμα τῆς σεξουαλικότητος. Στὴν Ἑλλάδα, τὸ φαινόμενο τοῦ «ὑποπολιτισμοῦ τῶν νέων» (youth culture) δὲν ἔχει ἐπεκταθεῖ τόσο πολὺ ὅσο στὴν Ἀμερική. Οὐτε ἡ δομὴ τῶν πανεπιστημίων (μόλις τώρα κατασκευάζονται πανεπιστημιούπολεις ἀπομακρυσμένες κάπως ἀπὸ τὴν πόλη), οὔτε καί ἡ διάρκεια σπουδῶν (δὲν ὑπάρχουν μεταπτυχιακὰ προγράμματα σὲ εὐρεία κλίμακα) εὐνοοῦν κάτι τέτοιο. Ὡστόσο, εἶναι πῶ αἰσθητὸ στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα σὲ σύγκριση μὲ τὸ παρελθόν, ἐφόσον μὲ τὴ σχετικὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν σπουδῶν περισσότεροι μαθητές γυμνασίου ἀκολουθοῦν πανεπιστημιακὲς σπουδές.

Τὸ γεγονός ὅτι τὰ πανεπιστήμια στὴν Ἑλλάδα βρίσκονται σὲ ἀστικά κέντρα (Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ἰωάννινα, Ξάνθη, Κρήτη) εὐνοεῖ τὴν ἀνεξαρτησία τῶν φοιτητῶν. Ἔτσι, ἡ ἀστικοποίηση, σὲ συνδυασμῶ μὲ τὴν ἐκπαίδευση πού λειτουργεῖ σάν παράγοντα ἀπελευθέρωσης, εὐνοεῖ περισσότερο φιλελεύθερες καί ἐξισομενες σεξουαλικὲς σχέσεις. Ὑπάρχει μιά ἀμ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Ποσοστὰ πτυχιόχων τετραετοῦς πανεπιστημιακῆς φοίτησης*

Ἔτος	Ὅμαδα ἡλικίας	Πτυχιο	Ποσοστὸ
1961	20-26	4ετοῦς παν/κῆς φοίτησης	1,1%
1971	20-24	4ετοῦς παν/κῆς φοίτησης	2,2%
	25-29	4ετοῦς παν/κῆς φοίτησης	5,5%

(Ἀπογραφή Πληθυσμοῦ, 1961, 1971).

* Αὐτὰ τὰ ποσοστὰ δὲν περιλαμβάνουν τοὺς νέους πού ἀφοοίτησαν ἀπὸ ἐπαγγελματικὲς σχολές ἢ ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη βαθμὴ ἐκπαίδευσης μετὰ τὸ γυμνάσιο.

φίδρομη διαδικασία ἀνάμεσα σὲ ἀστικό κέντρο, πῶ ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ φύση εὐνοεῖ πῶ φιλελεύθερη στάση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα, καί στὴ νοοτροπία τῶν φοιτητῶν πού ἐπιρραζεται καί ἐπιρραζει πρὸς μιά πῶ φιλελεύθερη κατεῦθυνση.

Κοινωνικο-οικονομικὲς διαφορές, ὅσον ἀφορᾷ τὴ δυναμικὴ τῆς οἰκογένειας καί τὴ στάση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα, ἐμφανίζονται κυρίως στὰ ἀστικά κέντρα καί λιγότερο σὲ ἐπαρχιακὲς πόλεις καί χωριά. Ἔτσι, στὸν ἀστικό χῶρο, οἱ κατώτερες οικονομικὲς τάξεις, συνήθως πρόσφατης ἀγροτικῆς καταγωγῆς καί ἀνατροφῆς, εἶναι περισσότερο προσκολλημένες στὴν παράδοση, ἐνῶ οἱ ἀνώτερες τάξεις ἔχουν υἰοθετήσει πῶ ἐξευρωπαϊσμένα ἤθη (Vermeulen, 1970, Safilios, 1967). Καί οἱ κοινωνικο-οικονομικὲς διαφορές, ὁμως, ὑπόκεινται στὸν παράγοντα ἀστικοποίηση, ἐφόσον οἱ παραδοσιακὲς ἀξίες τῆς κατώτερης τάξης φιλελεύθεροποιούνται μὲ τὴ διαρκέστερη παραμονὴ στὴν πόλη. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ὁ βαθμῶ ἀστικοποίησης καί μὸρφωσης ἀποτελεῖ σημαντικό παράγοντα γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἀλλαγῶν πού σημεῖωνονται στὴν οἰκογενειακὴ ἰδεολογία καί στὴ στάση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα (Safilios, 1967, Vermeulen, 1970).

3. οἰκογένεια καί εφηβεία σὲ ἀμερικανικό πολιτιστικό πλαίσιο.

Προ-βιομηχανικὴ Ἀμερικὴ καί ἀγροτικὴ οἰκογένεια

Ἔνα βασικό χαρακτηριστικό τῆς ἀμερικανικῆς οἰκογένειας εἶναι ἡ σχετικὰ χαλαρὴ γονεϊκὴ ἐξουσία καί ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν παιδιῶν ἐκ μέρους τῶν γονιῶν. Αὐτὸ δὲν εἶναι μόνον συνέπεια σύγχρονων συνθηκῶν, ἀλλὰ ἀποτελεῖ καί τὴ συνέχιση ἐνός μετασχηματισμοῦ στὴ μορφή γονεϊκῆς ἐξουσίας πῶ ἀρχίζει νωρίς στὴν ἀμερικανικὴ ἱστορία.

Στὸν ἀμερικανικό χῶρο ὑπῆρχαν ἐγγενεῖς παράγοντες πῶ δὲν ἀπαιτοῦσαν τὴν ἀνάπτυξη συναισθημάτων ἀλληλεξάρτησης καί ἀμοιβαίας ὑποχρέωσης ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς οἰκογένειας καί τοῦ συγγενικό κύκλου γενικότερα. Ἡ ὑπαρξὴ γῆς ἀπεριόριστης σὲ ἐκτεση πρόσφερε σὲ νέους τὴ δσατότητα νὰ φτιά-

ξουν ανεξάρτητο νοικοκυριό, ἂν ἤθελαν, ἀντί νά ἀποδεχθοῦν ἓνα μέρος τῆς γονεϊκῆς περιουσίας (Demos, 1977).

Ἄλλος βασικός παράγοντας ἦταν ἡ συνεχῆς μεταβάση διαφόρων ἐθνοτήτων στόν Νέο Κόσμο, τόσο κατά τίς ἀρχικές ἐγκαταστάσεις ὅσο καί κατά τίς μεγάλες μεταναστεύσεις τοῦ 19ου καί 20οῦ αἰώνα. Τά νεαρά μέλη τῆς οἰκογένειας ἀποδεικνύονταν πιό ἱκανά στήν ἀντιμέτωπιση τῶν δυσκολιῶν τοῦ καινούργιου περιβάλλοντος. Πράγμα πού δημιουργοῦσε ἕνα χάρμα ἐμπειρίας ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς καί τά παιδιά μέ ἄμεση ἐπίπτωση τῆ βαθμιαία διάβρωση τῆς γονεϊκῆς ἐξουσίας. Ἔτσι καί ἂν τά οἰκογενειακά ἦθη καί ἔθιμα τῶν νεοφερμένων ἦταν διαφορετικά ἀπ' αὐτά τῆς Ἀμερικῆς, τά παιδιά τους ἔπρεπε νά ἀπορροῖουν τίς γονεϊκές ἀξίες γιά νά ἐνσωματωθοῦν στόν ἀμερικανικό πολιτισμό (Slater, 1977).

Ἔτσι, ἡ οἰκογένεια στήν προβιομηχανική Ἀμερική ἦταν ἱεραρχική καί πατριαρχική στή δομή τῆς, μέ αὐστηρό σεξουαλικό κώδικα πού, ὅπως εἶναι εὐλογο, ἀφοροῦσε περισσότερο τῆ γυναίκα παρά τόν ἄντρα. Γιά τῆ γυναίκα κάποια ἐξωσυζυγική σχέση ἀποτελοῦσε ὄχι μόνο παραβίαση τοῦ γάμου τῆς ἀλλά καί προσβολή ἀπέναντι στήν κοινότητα (Demos, 1977). Ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν βασιζόταν στήν πειθαρχία καί τὴν ὑπακοή.

Παρά τόν αὐστηρό ποριτανικό κώδικα ἠθικῆς ὁμοῦς, στήν πράξη ἡ οἰκογενειακή ἐξουσία ἀμβλυνοῦταν ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ νέοι εἶχαν τῆ δυνατότητα νά φύγουν. Ἱστορικές μελέτες δείχνουν ὅτι ἡ προβιομηχανική περίοδος ἦταν ἐποχὴ τρομερῆς κινητικότητας στήν Ἀμερική, καί οἱ μετακινούμενοι στήν πλειοψηφία τους ἦταν νέοι (Katz, 1976). Οἱ οἰκογένειες κατακερατιζόταν συνεχῶς καί ἦταν κοινὴ προσδοκία ὅτι ἓνα νιόπαντρο ζευγάρι θά ζοῦσε στό δικό του ἀνεξάρτητο νοικοκυριό (Demos, 1977). Ἔτσι ἡ προβιομηχανική ἀμερικανική οἰκογένεια ἦταν πυρηνική, ἀποτελούμενη ἀπό τό σύζυγο, τῆ σύζυγο καί τά παιδιά, σέ ἀντίθεση μέ τὴν παραδοσιακή, ἐκτεταμένη ἀγροτική οἰκογένεια τῶν ἄλλων χωρῶν.

Ἡ βαθμιαία δὲ ἀμβλυνση τῆς γονεϊκῆς ἐξουσίας ἦταν συνυφασμένη μέ μιὰν ἀξανάομενη χαλαρότητα στόν τομέα τοῦ σεξ, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἀξανάομενη συχνότητα περιπτώσεων ἐγκυμοσύνης πρὸ τοῦ γάμου (Demos, 1977).

Στὴν προ-βιομηχανική Ἀμερική, ἡ ἐνότητα ἀνάμεσα στόν κόσμο τῆς δουλειᾶς καί τὴν ἰδιωτική σφαῖρα, ποιοτικοποιεῖ τὴν πατριαρχική δομὴ σάν γυναικοκεντρική συγχρόνος, ἐφόσον ἡ γυναικαία ἐργασία ἦταν βασικῆς σημασίας γιά τῆ διατήρηση τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ. Ἡ ἴδια ἐνότητα διατηρεῖ τῆ συνέχεια ἀνάμεσα στίς ἡλικίες, ἐφόσον ὅλες προσδιορίζονται ἀπό τίς ἴδιες ἐργασιακές σχέσεις (ἡ ἐκπαίδευση ἦταν περιοδικῶ καί περιστασιακῶ χαρακτηριστὰ στήν προβιομηχανική φάση) (Kett, 1974).

Μέ τῆ βιομηχανοποίηση καί τῆ βαθμιαία ἀλλαγὴ

στὴ λειτουργία τῆς οἰκογένειας ἀπὸ παραγωγικὴ σέ καταναλωτικὴ μονάδα ἡ θέση καί τῆς γυναίκα καί τῶν νέων ἀλλάζει.

Κοινωνικο-οικονομικὴ ἀλλαγὴ

Στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες ἡ βιομηχανοποίηση ἀρχισε κατὰ τὸ 19ο αἰῶνα καί ἐπιταχύνθηκε τόσο ὥστε στὰ 1972 μόνον τὸ 4,3% τοῦ πληθυσμοῦ νά ἀπασχολεῖται μέ τῆ γεωργία (Ray, 1975). Μὲ ἀνάλογο ρυθμὸ προχώρησε καί ἡ ἀστικοποίηση. Ἔτσι, τὸ 1970 μόνον τὸ 5% τοῦ πληθυσμοῦ ζοῦσε σέ φάρμες (US Census, 1970, Detailed Characteristics, Table 189).

Μέ τὴν ἐναρξὴ τῆς βιομηχανοποίησης ἡ γυναίκα στερεῖται τὸν παραγωγικὸ ρόλο πού εἶχε στὸ ἀγροτικό νοικοκυριό, τὸν ὁποῖο ἀνακτᾷ μόνον ἀργότερα, μέ τὴν ἀξανάομενη συμμετοχὴ τῆς στὸ ἐργατικὸ δυναμικό.

Στὰ 1950, οἱ γυναῖκες ἀποτελοῦσαν τὸ 28% τοῦ συνολικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καί στὰ 1977 τὸ 42% (Bureau of Labor Statistics).

Μιά ἄλλη ἐνδιαφέρουσα ἀποψη τῆς ἀξανάομενης συμμετοχῆς τῆς Ἀμερικανίδας γυναίκα καί τὸν τομέα ἐργασίας εἶναι ἡ ἀλλαγὴ στὴ σύσταση τοῦ γυναικειοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ μέ βάση τὴν οἰκογενειακή κατάσταση (παντρεμένη, ἀνύπαντρη). Στὰ 1950, τὸ 12% τῶν ἐγγάμων γυναικῶν μέ παιδιά ἡλικίας κάτω τῶν ἑξὶ συμμετεῖχε στὸ ἐργατικὸ δυναμικό. Στὰ 1974, τὸ ἀντίστοιχο ποσοστὸ εἶναι 40% (Hayghe, 1976). Πράγμα πού ὁποσοῦδήποτε ἔχει σοβαρὸ ἀντίκτυπο στὴ δομὴ τῆς οἰκογένειας, τόσο στὴ συζυγική ὅσο καί στὴ γονεϊκὴ σχέση.

Γιά τοὺς νέους, ἡ βιομηχανοποίηση σήμανε τὸ πέρασμα ἀπὸ τῆ «φάση ἐργασίας» στὴ «φάση ἐκπαίδευσης», πράγμα πού εἶναι ἐμφανές στόν Πίνακα 3.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Ποσοστὸ νέων στήν Ἐκπαίδευση

Ἔτος	Ὅμαδα ἡλικίας 14-17 στό Γυμνάσιο	Ὅμαδα ἡλικίας 18-21 στήν Ἀνώτερη καί Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση
1910	15%	4%
1940	80%	15%
1960		33%

(Bureau of Labor Statistics, Report 135, Table 1).

Ὁ παράγοντας τῆς ἐκπαίδευσης, πού στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες ἔχει πάρει τεράστια ἐκταση, συνέβαλε κατὰ πολὺ στὴ «γκετοποίηση» τῶν νέων καί στήν ἀνάπτυξη τοῦ «ὑποπολιτισμοῦ τῆς νεολαίας» (youth culture) πού θά συζητησοῦ παρακάτω. Εἶχε δὲ ἄμεσο ἀντίκτυπο στὴ δυναμικὴ τῆς σχέσης ἀνάμεσα σέ γονεῖς καί παιδιά.

Σύγχρονη αμερικανική οικογένεια

Στη σύγχρονη αμερικανική κοινωνία, ο γρήγορος ρυθμός τεχνολογικής ανάπτυξης και ο αντίκτυπος της πάνω στην κοινωνική ζωή συντελούν ώστε η οικογένεια να θεωρείται λίγο-πολύ σαν ένα καταφύγιο απέναντι στις άποπροσωποποιημένες και ανταγωνιστικές σχέσεις που επιβάλλει η σύγχρονη ζωή. Αυτό εξηγεί την κεντρική θέση που αποδίδουν οι Αμερικανοί στο γάμο για τη ζωή τους: 90-95% των Αμερικανών παντρεύονται τουλάχιστον μία φορά και περίπου τέσσερις στους πέντε διαζευγμένους ξαναπαντρεύονται τελικά (US Bureau of the Census, 1972).

Η αύξηση, δηλαδή, του αριθμού διαζυγίων δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί σαν ένδειξη δυσαρέσκειας με το γάμο σαν θεσμό, αλλά σαν συνεπακόλουθο του περιορισμού της οικονομικής λειτουργίας της οικογένειας, της διάθεσης των υψηλών προσδοκιών για συναισθηματική και σεξουαλική ικανοποίηση, και της οικονομικής ανεξαρτησίας της γυναίκας.

Σε μία τόσο ρευστή κοινωνία, το ζευγάρι δεν μπορεί πια να βασιστεί στην υποστήριξη συγγενών και φίλων. Κατά συνέπεια, οι σύζυγοι πρέπει να αναπτύξουν μία πύο οικεία σχέση μεταξύ τους (Bott, 1960). Σαν ανταπόκριση σ' αυτή την ανάγκη, λοιπόν, η συντροφικότητα αποτελεί την πρωταρχική προσδοκία από το γάμο (Blood and Wolfe, 1960).

Και ενώ υπάρχει ακόμα κάποια «εξειδίκευση» και μονομέρεια, όσον αφορά τη συζυγική και γονεϊκή σχέση, ιδιαίτερα στην εργατική τάξη (Kohn, 1969), ωστόσο, γενικά υπάρχει μία τάση για σύμπτωση ρόλων μέσα στην οικογένεια (Skolnick, 1978). Παράλληλα, καθώς και οι δύο γονείς διαθέτουν όλο και λιγότερο χρόνο για τα παιδιά τους, τά οποία μεγαλώνουν μέσα σ' ένα μάλλον χαλαρό δικτύο κοινωνικών σχέσεων, το μοντέλο κοινωνικοποίησης αλλάζει. Η ανατροφή του παιδιού βασίζεται στην έσωτερικευση περισσότερο παρά στην ύπακοη και γίνεται έμφαση στην ατομικότητα και την αυτονομία (Kohn, 1979). Αυτή η στάση είναι επίσης συνέπεια του ότι το παιδί δεν αποτελεί πια το επίκεντρο της οικογενειακής ζωής, καθώς και οι δύο σύζυγοι ενδιαφέρονται περισσότερο για την προσωπική τους πλήρωση στα πλαίσια του γάμου. Η ανεξαρτητοποίηση από την οικογένεια θεωρείται σαν απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο, και δεν υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση στην αντιμετώπιση αγοριών και κοριτσιών (Mischel, 1970). Αυτή η τάση ενισχύεται από την επιταχυνόμενη τεχνολογική αλλαγή που καθιστά τις γνώσεις και την εμπειρία των γονιών ανεπικαρες (Mead, 1970). Μ' αυτή την έννοια οι σύγχρονες συνθήκες ενισχύουν την παράδοση της χαλάρωσης των άλληλεξαρτήσεων που άρχιζει, όπως είδαμε, νωρίς στην αμερικανική ιστορία.

Όστόσο, είναι ειρωνεία της τύχης τó ότι οι ίδιες

συνθήκες που συντελούν στο να θεωρείται η οικογένεια σαν ιδιωτική υπόθεση, υποσκάπτουν συγχρόνως την «ιδιωτικότητά» της. Στην πραγματικότητα, η οικογένεια δεν μπορεί να απομονωθεί από τó πλαίσιο μέσα στο όποιο λειτουργεί. Η αυξανόμενη άποπροσωποποίηση και ανταγωνιστικότητα που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις εργασίας διαποτίζουν και τις ένδοικογενειακές σχέσεις, αυξάνοντας την πολυπλοκότητά τους.

Μέσα στα πλαίσια του γάμου, δημιουργούνται μεγάλες προσδοκίες συναισθηματικής και σεξουαλικής πληρότητας, ενώ συγχρόνως τó υψηλό ποσοστό διαζυγίων μαρτυρεί πόσο δύσκολο είναι να εκπληρωθούν αυτές οι προσδοκίες. Σήμερα, περίπου ένας στους τρεις γάμους καταλήγει σέ διαζύγιο και υπολογίζεται ότι τέσσερα στα δέκα παιδιά που γεννήθηκαν στή δεκαετία τού 1970 θά περάσουν ένα μέρος της παιδικής τους ηλικίας σέ οικογένεια μ' ένα γονιό (Kenniston, 1977).

Παράλληλα, η άνθηση επαγγελματών ένισχυτικών για την οικογένεια, όπως είναι οι ψυχίατροι και οι ειδικοί, παραβιάζουν ακόμη περισσότερο την ιδιωτικότητά της και δημιουργούν νέες μορφές έλέγχου. Έτσι, η ανάγκη για βοήθεια εκ μέρους των ειδικών στην ανατροφή των παιδιών έχει σαν συνέπεια μία νέα εξάρτηση από ανθρώπους και θεμούς έξω-οικογενειακούς. Είναι η άλληλεπίδραση λοιπόν αυτών των συνθηκών που θέτει τη σύγχρονη αμερικανική οικογένεια υπό πίεση.

Υπο-πολιτισμός των νέων (youth culture)

Η πληρέστερη κατανόηση όμως της αμερικανικής έφηβείας προϋποθέτει τη θεώρησή της όχι μόνο ως προς την οικογένεια (όπως είδαμε, δίνεται έμφαση στην ανεξαρτησία και αυτοδυναμία των παιδιών και εφήβων) αλλά και ως προς τó φαινόμενο τού υπο-πολιτισμού των νέων. Ο «υπο-πολιτισμός των νέων» εκφράζεται σέ συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς (π.χ. ντίσιμο, μουσική, χρήση ναρκωτικών) και σέ μία όρισμένη νοοτροπία (εσωστρέφεια, τάση για αυτονομία) που ξεπηδούν και εξελίσσονται στόν κύκλο της νεολαίας (Coleman, 1974).

Τό φαινόμενο αυτό είναι χαρακτηριστικό της αμερικανικής κοινωνίας και είναι αποτέλεσμα δύο βασικών παραγόντων: της παρατεταμένης εκπαίδευσης και της «γκετοποίησης» των νέων από τόν κόσμο των μεγάλων από τή μία μεριά, και της αυξημένης αναλογίας άτόμων νεαρής ηλικίας στό γενικό πληθυσμό,⁵ από τήν άλλη. Είναι λοιπόν ειρωνεία της τύχης τó ότι η άποδοξη της ανεξαρτησίας των νέων εκ μέρους των

5. Η αναλογία των νέων προς τόν γενικό πληθυσμό είναι πολύ μεγαλύτερη σήμερα από ό,τι στα 1950 ή 1960, εξ αίτιας της ύψηλης γεννητικότητας που σημειώθηκε στα 1946 (Coleman, 1974).

γονιῶν εἶναι συμπληρωματικὴ μὲ τὸ παρατεταμένο διάστημα ἀντικειμενικῆς ἐξάρτησής τους μέσα στὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ πλαίσιο (σάν φοιτητές, ἄνεργοι ἢ ὑποαπασχολούμενοι). Καί ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀνεξαρτησίας ἐκ μέρους τῆς οἰκογένειας συμπλῆττει μὲ τὴν αὐξανόμενη σπουδαιότητα τῆς ομάδας τῶν συνομηλίκων καί μὲ τὸν προσδοκώμενο κομφορμισμὸ στὶς ἀξίες τῆς.

Ἐρευνητικὰ δεδομένα ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ «ὑποπολιτισμὸς τῶν νέων» στὴν οὐσία δὲν εἶναι μιὰ ἀντικουλτούρα ποὺ ριζικὰ ἀμφισβητεῖ τὶς ἀξίες τῶν μεγάλων, ἔστω κι ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἐντύπωση (Yankelovich, 1974). Βέβαια ὁ ὁμογενοποιητικὸς παράγοντας τῆς ἡλικίας εὐθύνεται ὡς ἓνα σημεῖο γιὰ τὸ μεγάλο βαθμὸ «σβιτισμοῦ» τῶν γενεῶν (Sorensen, 1973). Συγχρόνως, ὅμως, ἡ ὁμοιογένεια τῆς ομάδας αὐτῆς βάσει τοῦ παράγοντα ἡλικία μετριάζεται ἀπὸ τοὺς παράγοντες κοινωνικο-οικονομικοῦ καί μορφωτικοῦ ἐπιπέδου ποὺ διαφοροποιοῦν τοὺς νέους μεταξὺ τῶν, ὅπως, ἀπὸ τὸν ἐνήλικους (Yankelovich, 1974). Ἀκόμη καί στὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀναταραχῆς τῆς δεκαετίας τοῦ '60 οἱ φοιτητές καί οἱ ἐργαζόμενοι νέοι δὲν εἶχαν ἐνιαία στάση. Καί στὰ 1970, οἱ ἐργαζόμενοι νέοι, ἂν καί ἔχουν λίγο-πολύ υἰοθετήσει τὰ ἦθη τῆς φοιτητικῆς νεολαίας, εἶναι λιγότερο ἀποστασιοποιημένοι ἀπὸ τὴν ἀμερικανικὴ κοινωνία σὲ σύγκριση μὲ τοὺς φοιτητές (Yankelovich, 1974).

Ψυχικὰ, κάτω ἀπὸ ἰδιαίτερες κοινωνικὲς συνθήκες, ὁ «ὑπο-πολιτισμὸς τῶν νέων» ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ἀντικουλτούρα. Γενικά, ὅμως, ἀνανακλᾶ ἦθη καί ἀξίες τῶν ἐνηλίκων. Ἐτσι, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '60, οἱ νέοι δὲν διέφεραν τόσο στὶς ἀξίες ποὺ πρέσβευαν οἱ γονεῖς τους, ὅσο στὴν ἔνταξη μὲ τὴν ὁποία ἐξέφραζαν τὴ διαμαρτυρία τους (Lerner, 1975). Στὴ δεκαετία τοῦ '70, μὲ λιγότερο ἐρεθιστικὲς κοινωνικὲς συνθήκες, οἱ γενεές προσεγγίζουν καί στὸν τρόπο ἔκφρασής. Καί, σύμφωνα μὲ τὴν ἔρευνα Sorensen (1973), ἡ πλειοψηφία τῶν νέων ἐκφράζει σεβασμὸ γιὰ τὶς γονεϊκὲς ἰδέες καί γνῶμες.

Γονεϊκὴ στάση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα τῶν νέων

Ἀναπόφευκτα, ὅμως, ἡ διαφορετικὴ στάση ἀπέναντι στὶς προγαμιαῖες σχέσεις ἀποτελεῖ ἀφορμὴ προστριβῶν ἀνάμεσα σὲ γονεῖς καί ἐφήβους. Τὰ 3/4 τῶν ἐφήβων ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴν ἔρευνα Sorensen (1973) δήλωσαν ὅτι οἱ γονεῖς τους πιστεύουν πῶς τὸ σέξ εἶναι ἀνήθικο ὅταν δὲν ἀφορᾷ δύο ἀνθρώπους παντρεμένους. Ἀντιθέτα, στὴν ἴδια ἔρευνα περίπου τὸ ἴδιο ποσοστὸ ἐφήβων (80% ἀγόρια καί 72% κορίτσια) ἐπιδοκίμασαν τὶς προγαμιαῖες σχέσεις ἐφόσον οἱ δύο νέοι εἶναι ἐρωτευμένοι.

Γενικά, οἱ περισσότεροι γονεῖς δὲν συζητοῦν τέτοια θέματα μὲ τὰ παιδιά τους, κι ἂν συμβεῖ τὰ νὰ συζητή-

σουν, γίνεται περισσότερο ἀπὸ βιολογικὴ ἄποψη (Bell, 1966). Ὅμως, οἱ γονεῖς δὲν ἀνακατεῖνται στὶς σεξουαλικὲς ὑποθέσεις τῶν παιδιῶν τους ἐφόσον δὲν ἔρχονται ἄμεσα ἀντιμέτωποι μὲ αὐτές (Sorensen, 1973).

Τὸ φύλο τοῦ παιδιοῦ ὀπωσδήποτε ἐπηρεάζει τὴν ἀνεκτικότητα τῶν γονιῶν. Ἐρευνὲς δείχνουν πῶς ὁ πατέρας γίνεται κάπως περισσότερο ἀσθηρὸς ὅσο αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν θυγατέρων (Reiss, 1967), πράγμα ποὺ ὑποδηλώνει μιὰ σχετικὴ διαφοροποίησις στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος τῆς σεξουαλικότητας, ἀνάλογα μὲ τὸ φύλο τοῦ παιδιοῦ.

Γενικά, ὅμως, ἡ διαφορετικὴ ἀντίληψη γιὰ τὶς προγαμιαῖες σχέσεις ἀνάμεσα σὲ γονεῖς καί ἐφήβους δὲν προκαλεῖ πολὺ ἔντονες προστριβές. Σ' αὐτὸ συντελεῖ ἡ ἀνεξαρτησία ποὺ εὐνοεῖται ἀπὸ τὴν οἰκογένεια σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐνωματώση στὸν κύκλο τῶν συνομηλίκων.

Ἡ σεξουαλικότητα ἀνάμεσα στοὺς νέους

Ἐρευνὲς δείχνουν ὅτι ἡ μεγάλη στροφή πρὸς τὴ σεξουαλικότητα, ἡ ἀποκαλούμενη «σεξουαλικὴ ἐπανάσταση», τοὐλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴ συμπεριφορὰ, συνέβη στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ἀπὸ τὰ 1920 καί μετὰ ἡ βασικὴ ἀλλαγὴ ἀφορᾷ τὴ στάση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα ποὺ ἐξελιχθηκε ἔτσι ὥστε νὰ προσαρμοσθεῖ στὴν ἀλλαγὴ συμπεριφορᾶς ποὺ σημειώθηκε ἐκεῖνη τὴν περίοδο (Reiss, 1970). Εὐλόγο, βέβαια, εἶναι ὅτι καί ἡ συμπεριφορὰ δὲν παρέμεινε σταθερὴ ἔκτοτε, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὶς προγαμιαῖες σχέσεις.

Σήμερα, οἱ σεξουαλικὲς σχέσεις, γενικά, γίνονται ἀποδεκτὲς μὲ τὴν προϋπόθεση, βέβαια, τῆς ἀμοιβαιότητας συναισθημάτων. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴ μετεξέλιξη τοῦ ἀσθηρὰ διπλοῦ κριτηρίου, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ἡ σεξουαλικότητα εἶναι ἀποδεκτὴ γιὰ μὲν τοὺς ἄντρες σὲ ὅποιαδήποτε περίπτωση, γιὰ δὲ τὶς γυναῖκες μόνον στὰ πλαίσια τοῦ γάμου.

Ἐρευνητικὰ δεδομένα πιστοποιοῦν αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ. Στὴ μελέτῃ Packard (1968), ἀνάμεσα σὲ 2.100 νέους, 80% τῶν ἀγοριῶν καί 72% τῶν κοριτσιῶν συμφώνησαν στὴν ἀποδοχὴ προγαμιαίων σεξουαλικῶν σχέσεων μὲ τὴν προϋπόθεση τῆς ἀμοιβαιότητας συναισθημάτων.

Στὴ μελέτῃ Sorensen (1973) ἀνάμεσα σὲ ἐφήβους 13-19 ἐτῶν, ἡ πλειοψηφία ἀπέρριψε τὸ παραδοσιακὸ διπλὸ κριτήριον. Ἐπίσης, σύγκριση ἀνάμεσα σὲ ἐρευνητικὰ δεδομένα τοῦ 1959 (Reiss) καί τοῦ 1973 (Perlman) ἀπὸ τὸ ἴδιο κολλέγιο τῆς Ν. Ἰόρκης εἰδείξαν αὐξηση τοῦ φιλελεύθερου ρευμάτος σχετικὰ μὲ τὴ σεξουαλικότητα ἀνάμεσα στοὺς φοιτητές. Στὰ 1959, 72-78% τῶν φοιτητῶν καί τῶν δύο φύλων ἀποδέχονταν τὶς σεξουαλικὲς σχέσεις μὲ τὴν προϋπόθεση τῆς ἀμοιβαιότητας συναισθημάτων. Στὰ 1973, τὸ ποσοστὸ εἶχε αὐξηθεῖ σὲ 93-97%. Ἐρευνὲς σὲ φοιτητικὴ πληθυσμὸ συντηρητικότερων περιοχῶν, ποὺ θεωροῦνται καί

σάν πίο αντιπροσωπευτικές, όπως ή Virginia και ή North Dakota, έδωσαν παρόμοια άποτελέσματα (Mirande, 1974).

Σχετική αύξηση σημειώθηκε και στό ποσοστό τών νέων πού άποδέχονται σεξουαλικές σχέσεις χωρίς την προϋπόθεση της συναισθηματικής άρμονίας (Sorensen, 1973, Perlman, 1974).

Παράλληλα, τό ποσοστό φοιτητικού πληθυσμού πού θά καλωσόριζε μία άκόμη εϋρύτερη κοινωνική άποδοχή σεξουαλικής έλευθερίας αυξήθηκε σταθερά στό τελευταία πέντε χρόνια: από 43% στό 1969 σέ 56% στό 1971 και 61% στό 1973. Άνάλογη αύξηση παρατηρείται και άνάμεσα στους εργαζόμενους νέους, άν και ό ήθικός τους κώδικας παραμένει ασθερότερος από ό,τι τών φοιτητών (Yankelovich, 1974).

Σέ σύγκριση μέ την προηγούμενη γενιά, ό νέοι άρχίζουν τις σεξουαλικές τους σχέσεις σέ μικρότερη ήλικία. Σύμφωνα μέ την έρευνα Kinsey (1953), 3% τών γυναικών είχαν σεξουαλικές σχέσεις στην ήλικία τών 16 και λιγότερο από 20% στό 19. Για τους άντρες τό ποσοστό ήταν 39% και 72%, αντίστοιχα. Στό 1973, ή έρευνα Sorensen έδειξε ότι άνάμεσα σέ έφηβους 13-19 χρόνων, 44% τών άγοριών και 30% τών κοριτσιών είχαν σεξουαλικές σχέσεις πριν τό 16. Και στην ήλικία τών 19, τό ποσοστό αυξήθηκαν σέ 72% γιά τά άγόρια και 57% γιά τά κορίτσια.

Φυσικά, τό σεξουαλικό ήθη και ή συμπεριφορά ποικίλλουν άνάλογα μέ τό κοινωνικο-οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο, τή γεωγραφική περιοχή, τό φύλο.

Νέοι άνώτερος οικονομικοί και μορφωτικοί επίπεδου έμφανίζονται πίο φιλελεύθεροι σ' αυτό τά θέματα από τους λιγότερο προνομιούχους συνομηλικούς τους, άν και πρόσφατα ή διαφορά μειώνεται, καθώς τά κατώτερα κοινωνικά στρώματα πλησιάζουν τή νοοτροπία τών άνωτερων τάξεων σ' αυτό τόν τομέα (Yankelovich, 1974).

Επίσης ό περισσότερο άστικοποιημένες περιοχές, π.χ. Ν. Υόρκη, Καλιφόρνια, είναι πίο φιλελεύθερες από τις άγροτικές περιοχές, όπως ό Νότος (Reiss, 1967).

Παρά τό γεγονός ότι ή άλλαγή τών σεξουαλικών ήθων και τής συμπεριφοράς είναι περισσότερο αισθητή στός γυναικές, αυτές παραμένουν συντηρητικότερες. Επιδιοκιάζουν τις προγαμιαίες σχέσεις σέ ποσοστό μικρότερο από τους άντρες και δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην άγάπη σάν προϋπόθεση (Packard, 1968, Sorensen, 1973, Perlman, 1974).

Συνέρεση μέ τό αντίθετο φύλο, «σταθερός δεσμός» και έλεύθερη συμβίωση

Γιά τους Άμερικανούς γονείς, ή συνέρεση τών παιδιών τους μέ τό άλλο φύλο δέν άποτελεί ταμπού. Άντίθετα, ενθαρρύνουν τά παιδιά τους σέ τέτοιου εί-

δους δραστηριότητες και νοιώθουν άπογοήτευση όταν οι γιοι ή οι θυγατέρες τους άπουγγάζουν. Στην άμερικανική κοινωνία, δηλαδή, είναι γενικά άποδεκτή αυτή ή μορφή κοινωνικοποίησης, ή όποια ως ένα βαθμό ύποκαθιστά την προσκόλληση στους γονείς. Καθώς ό οικογενειακοί δεσμοί χαλαρώνουν, ό νέο νοιώθουν την άνάγκη νά στραφούν όλο και περισσότερο πρós τους συνομηλικούς τους (Orlofsky, 1976).

Σέ σύγκριση μέ τό παρελθόν, ό σύγχρονοι νέοι άρχίζουν νά βγαίνουν ραντεβού σέ μικρότερη ήλικία. Στό 1924, ή μέση ήλικία έναρξης γιά τά κορίτσια ήταν 16, ενώ στό 1968 13,2 (Bell and Chaskes, 1970).

Ό «σταθερός δεσμός» είναι ευρύτατα άποδεκτός, καθώς έξασφαλίζει ένα καταφύγιο από την άποπροσωποποίηση τής σύγχρονης ζωής και από τόν ανταγωνισμό πού κρύβει ή συνεχής αναμέτρηση μέ τό άλλο φύλο. Έμπειρικά δεδομένα δείχνουν αυξανόμενη άποδοχή τής μονογαμίας και τού σταθερού δεσμού (Bell and Chaskes, 1970).

Αυτή δέ ή τάση είναι συναφής μέ τό όλο και πίο διαδεδομένο φαινόμενο τής έλευθερης συμβίωσης, ιδιαίτερα στις πανεπιστημιούπολεις. Τό ποσοστό τών φοιτητών πού έχουν συμβιώσει χωρίς γάμο ύπολογίζεται από 10% μέχρι 33% (Macklin, 1974). Σάν βασική προϋπόθεση θεωρείται ή συναισθηματική άρμονία και ό λόγοι πού δίνονται γιά τήν προτίμηση αυτής τής μορφής σχέσης είναι ή μοναξιά τόν πανεπιστημιούπολεων, ή έπιπολαιότητα τών παραδοσιακών σχέσεων και ή άναζητηση γιά δεσμούς μέ περισσότερο νόημα.

Φαίνεται, λοιπόν, πώς ό ίδιοι παράγοντες (δηλαδή άποπροσωποποίηση, άπόμακρες σχέσεις) πού συντελούν ώστε ό γάμος άνάμεσα στους ένήλικους νά λειτουργεί σάν καταφύγιο, είναι καθοριστικοί γιά τόν τρόπο μέ τόν όποιο ό νέοι αντιλαμβάνονται τις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Άπό αυτή την άποψη, τό φιλελεύθερο ρεύμα στό σεξουαλικό ήθη και τή συμπεριφορά δέν οδηγεί σέ άμφισβήτηση τής μονογαμίας και τού άστικού γάμου. Όπως δείχνει ή αυξανόμενη άποδοχή τού σταθερού δεσμού και τής έλευθερης συμβίωσης, τό φιλελεύθερο ρεύμα ως πρós τή σεξουαλικότητα διοχετεύεται σέ μονογαμικές σχέσεις πού σέ πολλά σημεία θυμίζουν γάμο. Τό γεγονός δέ ότι ό περισσότεροι δεσμοί, παρά τις ύποκαμινικές προθέσεις, είναι μικρής διάρκειας, δείχνει πώς ό ίδιος συνθήκες πού όθούν πρós τή μονογαμία την ύποσκάπτουν συγχρόνως.

Άπό την ίδια όπτική, όρισμένα φαινόμενα πού σχετίζονται μέ τή νεολαία αξίζουν προσεκτικότερη θεώρηση σέ συνάρτηση μέ την έρωτική ζωή τών νέων και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις.

Συνήθως τό κατά πόσο ή σεξουαλικότητα γίνεται πηγή χαράς ή δυστυχίας εξαρτάται από τή σχέση γονέων-παιδιών και από τά σύγχρονα κοινωνικά ήθη και αξίες. Σύμφωνα μέ αυτά τά άδρα κριτήρια, ή έρωτική ζωή τών Άμερικανών νέων είναι άρκετά φιλε-

λεύθερη, τουλάχιστον σέ σύγκριση μέ τήν Ἑλλάδα. Καί θά περίμενε κανεῖς ὅτι ἡ ἀμερικανική νεολαία ἀπολαμβάνει τήν ἐπανάσταση πού ἔχει γίνει στά ἤθη. Ἡ ἄνοδος ὅμως τοῦ ποσοστοῦ αὐτοκτονιῶν καί τοῦ ἔθιμου στά ναρκωτικά ἀνάμεσα στους νέους δημιουργοῦν ἀμφιβολίες γιά κάτι τέτοιο. Τό ποσοστό αὐτοκτονιῶν ἀνά 100.000 ἀνάμεσα στό λευκό πληθυσμό ἡλικίας 15-24 εἶναι 17,8 γιά τοὺς ἄντρες καί 4,8 γιά τίς γυναῖκες (US Dept of Commerce, Bureau of the Census, Statistical Abstract of the US 1976). Καί ἀνάμεσα στους φοιτητές τό ποσοστό αὐτοκτονιῶν εἶναι 50% ὑψηλότερο ἀπό ὅ,τι ἀνάμεσα στό γενικό πληθυσμό τῶν νέων (Miller, 1975), πράγμα πού υποδηλώνει τή μοναξιά πού κρύβεται κάτω ἀπό τήν ἐπιφανειακή ἔξνοιασιά τῆς πανεπιστημιακῆς ζωῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ τά ναρκωτικά, στατιστικά στοιχεία δείχνουν δραματική αὐξηση στή χρήση καί τόν ἔθισμό. Στά 1960, οἱ ἠρωינוμανεῖς ὑπολογίζονταν σέ λιγότερους ἀπό 100.000, ἐνῶ στά 1975 σέ 700.000 (Schroeder, 1975). Ἡ πλειοψηφία αὐτῶν τῶν τοξικομανῶν ἦταν ἡλικίας κάτω τῶν τριάντα.

Τά δεδομένα αὐτά υποδηλώνουν ὅτι οἱ κοινωνικές συνθήκες κάνουν τήν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στους νέους μάλλον δύσκολη. Προφανῶς ἡ αὐξανόμενη ἀνάγκη γιά οἰκείες καί στενές σχέσεις, ὅπως αὐτή ἐκδηλώνεται μέσα ἀπό τήν εὐρύτατη ἀποδοχή τῆς σεξουαλικῆς ἐλευθερίας *μέ τήν προπόθεση τῆς συναισθηματικῆς ἀμοιβαιότητας*, δέν εἶναι τόσο εὐκολο νά ἰκανοποιηθεῖ. Καί ἡ ἐρωτική ζωὴ μπορεῖ νά ἀντικατοπρίξει τόν ἴδιο ἀνταγωνισμό πού διέπει τήν κοινωνία σάν σύνολο.

Ἐτσι, ἡ ὑγιῆς στάση ἀπέναντι στή σεξουαλικότητα συχνά μετριάζεται ἀπό τό λεγόμενο «κριτήριο ἀπόδοσης». Μιά πρόσφατη ἔρευνα ἀνάμεσα σέ Ἄμερικανούς φοιτητές (Komarovsky, 1976) ἔδειξε ὅτι οἱ ἄντρες συχνά ἔχουν τήν τάση νά συγκρίνουν μέ πολύ ἄγχος τή σεξουαλική τους ἐπίδοση μέ τήν ἐπίδοση τῶν πρῶν συντρόφων τῆς κοπέλλας τους. Στήν ἴδια ἔρευνα ἐκφράστηκε προτίμηση στίς σεξουαλικά ἀπειρε γυναῖκες πού δέν θά δημιουργοῦσαν ἀπειλητική ἀτμόσφαιρα μέ τήν προηγούμενη σεξουαλική τους ἐμπειρία. Φυσικά καί οἱ γυναῖκες δέν ἐξαιροῦνται ἀπό ἀνάλογες καταστάσεις. Καί δέν εἶναι καθόλου σπάνιο φαινόμενο γιά τίς νεαρές γυναῖκες σήμερα νά προσπαθοῦν νά διαχωρίσουν τό συναίσθημα ἀπό τή σεξουαλικότητα γιά λόγους πολὺ διαφορετικούς ἀπό τοὺς λόγους πού ἴσταν στο παρελθόν, ὅταν ὁ αὐστηρὸς ἠθικός κώδικας ἀπαγόρευε κάτι τέτοιο, διαφοροποιώντας ἔτσι τίς «καλές» ἀπό τίς «κακές» γυναῖκες. Ὁ σημερινὸς διαχωρισμὸς εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς παρεξηγημένης ἐννοίας «ἀπελευθέρωσης» πού ὄδηγᾷ μᾶλλον στήν ἀπογύμνωση τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων ἀπό κάθε ἐννοια συντροφικότητας (Bartell, 1971).

Ἐτσι, γιά τήν ἀμερικανική νεολαία, τὰ προβλήματα δέν ἐντοπίζονται πιά στήν παρέμβαση τῆς οἰκογένειας στήν προσωπική τους ζωή, ὅσο στίς συνέπειες πού ἔ-

χει γιά τίς προσωπικές σχέσεις τους μιά ἀνταγωνιστική καί καταναλωτική ἐρμηνεΐα τῆς σεξουαλικότητας, ὅπως ὑπαγορεύεται ἀπό τό εὐρύτερο κοινωνικό πλαίσιο.

Ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου ἀνάμεσα στή νεολαία

Παρά τήν ἀνάπτυξη μὴ παραδοσιακῶν μορφῶν συμβίωσης, ὅπως τὰ κοινόβια τὰ ὁποῖα ὑπολογίζονται ἀπό 3.000 ὠς 750.000 περίπου μέλη (Jerome, 1974), διάφορες ἔρευνες δείχνουν περιορισμένη ἀποδοχή τέτοιων μοντέλων διαβίωσης. Ἀπό τὰ 36% τῶν φοιτητῶν ἔθνικου δείγματος πού ἐξεύρασαν ἐνδιαφέρον γιά κοινοβιακή ζωὴ, μόνο 5% θά τό ἐβλεπαν σάν μιά μακροπρόθεσμη ἐπιλογή (Yankelovich, 1974).

Ὁ γάμος σάν θεσμὸς διατηρεῖ τὴ δημοτικότητα τοῦ ἀνάμεσα στήν πλειοψηφία τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι τόν θεωροῦν σάν αὐτοσκοπὸ, ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς προσωπικῆς τους ταυτότητας (Yankelovich, 1974).

Τελευταία, σημειώθηκε μιά σχετική ἄνοδος στήν ἡλικία γάμου καί γιά τὰ δύο φύλα. Ἐτσι, στά 1976, ἡ μέση ἡλικία γάμου ἦταν 23,8 γιά τοὺς ἄντρες καί 21,3% γιά τίς γυναῖκες (US Bureau of the Census, Statistical Abstract, 1976). Πρόκειται, ὅμως, γιά ἀναβολὴ μᾶλλον παρά γιά ἐγκατάλειψη τοῦ θεσμοῦ.

Ἐπίσης ὁ αὐξανόμενος ἀριθμὸς διαζυγίων ἀντιστοιχεῖ σέ αὐξανόμενες προσδοκίες ἀπὸ τὸ γάμο καί ὄχι σέ ἀμφισβήτησή του. Στά τελευταία δεκαπέντε χρόνια σημειώθηκε μόνο μιά ἐλαφρά μείωση (περίπου 3%) στό σύνολο τῶν ἀτόμων πού προσήλθαν γιά γάμο (US Bureau of the Census, 1974). Καί τό ποσοστὸ τῶν νέων πού εἶναι παντρεμένοι παραμένει ὑψηλό. Στά 1971, 22,2% ἀπὸ τὸ γυναικεῖο πληθυσμὸ ἡλικίας 18-19, 60,5% ἀπὸ τήν ομάδα ἡλικίας 20-24 καί 83% ἀπὸ τίς ἡλικίες 25-29 ἦταν παντρεμένες. Τό ἴδιο ἔτος, τὰ ποσοστὰ γιά τοὺς ἄντρες ἦταν 7,5%, 42,9%, καί 75,3%, γιά τίς ἀντίστοιχες ἡλικίες (US Bureau of the Census).

Συνεπῆς δὲ μέ τό νόημα πού ἀποδίδουν οἱ νέοι στό γάμο γιά τὴ συναισθηματικὴ τους πληρότητα εἶναι καί ἡ στάση ἀπέναντι σὰν παιδιὰ τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὄλο καί περισσότερο σάν «θέμα προσωπικῆς ἐπιλογῆς, ὄχι σάν καθῆκον πρὸς τήν κοινωνία ἢ σάν ἀναντικατάστατη ἀξία» (Yankelovich, 1974).

4. σύγκριση: συγκλίσεις καί ἀποκλίσεις

Ἡ οἰκογένεια ἀπὸ ἀποψη δομῆς, λειτουργίας καί ἰδεολογίας καθὼς καί τό θέμα τῆς σεξουαλικότητας τῶν νέων στήν Ἑλλάδα καί τίς ΗΠΑ διαφοροποιοῦνται σάν ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς παράδοσης καί τοῦ σταδίου σύγχρονης κοινωνικο-οικονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀντίστοιχης χώρας. Παράλληλα, καθὼς ἡ Ἑλλάδα ἀναπτύσσεται οἰκονομικά καί τεχνολογικά κατὰ τό

μοντέλο τών ΗΠΑ, παρατηρείται μιά σχετική προσέγγιση σ' αυτούς τους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Στό προ-βιομηχανικό στάδιο της κάθε χώρας, αυτό που διαφοροποιεί την πατριарχική κατάσταση θά μπορούσε να συνοψισθεί ως εξής: 'Ο ελληνικός χώρος άπαιτούσε τη διατήρηση στενών δεσμών ανάμεσα στά μέλη της οικογένειας (Friedl, 1963, Peristiany, 1965). Αυτό έπηρέαζε σημαντικά τή μορφή σχέσης ανάμεσα τή νέα και τήν παλιά γενιά, ένισχύοντας τήν έξουσία της δεύτερης. Αντίθετα, ό άμερικανικός χώρος εννοούσε τήν αυτονομία, προσφέροντας στους νέους τή δυνατότητα να φύγουν και επιτείνοντας τό χάσμα έμπειρίας ανάμεσα στους μεγαλύτερους και τους νεότερους, πού άποδεκνούνταν πύ άποτελεσματικό στή νέα γη (Demos 1977, Slater, 1977).

'Η βιομηχανοποίηση και ή άστικοποίηση μετέβλην τήν παλιά τάξη πραγμάτων και στις δύο χώρες. 'Ομως, ό ρυθμός ανάπτυξης δέν ήταν ό ίδιος. Έτσι, σήμερα ή Ελλάδα βρίσκεται ακόμη στή διαδικασία έκβιομηχάνισης και έξασιαμού (47% άγροτικός πληθυσμός), ενώ οι ΗΠΑ έχουν περάσει στό μεταβιομηχανικό στάδιο (μόνο 4,3% άγροτικός πληθυσμός). Κατά συνέπεια, τό ποσοστό γυναικών πού συμμετέχουν στό έργατικό δυναμικό είναι ύψηλότερο στις ΗΠΑ, όπου οι γυναίκες άποτελούν τό 42% τού έργατικού δυναμικού (Bureau of Labor Statistics, 1977), ενώ στην Ελλάδα αντιπροσωπεύουν τό 28,5% (Στατιστική Έπιτερις, 1977). Καί επιπλέον, ή εκπαιδευση άποτελεί πολύ πύ έκτεταμένο φαινόμενο στις ΗΠΑ από ό,τι στην Ελλάδα, τόσο ως προς τό μέγεθος τού φοιτητικού πληθυσμού όσο και ως προς τή διάρκεια σπουδών:

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Πτυχιούχοι Άνώτατης Έκπαίδευσης στις ΗΠΑ και στην Ελλάδα

	ΗΠΑ		Έλλάδα	
	Όμάδα ηλικίας 20-24	25-29	Όμάδα ηλικίας 20-24	25-29
μέ 4ετείς κολλεγιακές σπουδές			μέ πτυχίο άνώτατης σχολής	
1960	4,7%	7,5%	1,1%	2,8%
1970	7,3%	10,6%	2,2%	5,5%
1976	8,4%	15,9%		

(Current Population Reports, US Dept of Commerce, 1960, 1970, 1976, 1977. Στατιστική Έπιτερις της Ελλάδος, Άπογραφή Πληθυσμού 1961, 1971).

Έτσι, τό αντίστοιχο στάδιο οικονομικής ανάπτυξης μέ τόν άμεσο άντικτυπο πού είχε για τή θέση της γυναικας και τών νέων, και συνεπώς για τή δομή και τά ήθη της οικογένειας, ύποστηρίζει μέχρι ενός σημείου τήν ιδιαίτερη παράδοση της κάθε χώρας.

Στήν Ελλάδα, έξ αιτίας της γρήγορης, σε σύγκριση μέ τό παρελθόν, άστικοποίησης και βιομηχανοποίησης, συνέβησαν άπότομες άλλαγές στό οικονομικό οικοδόμημα, ενώ οι μεταβολές στην όργάνωση της

ιδιωτικής ζωής άκολούθησαν σε βραδύτερο ρυθμό (Βασιλείου, 1966).

Παρουσιάζεται, λοιπόν, μιά μορφή 'πολιτιστικής επιβράδυνσης' στην εξέλιξη της οικογενειακής δομής και τού μοντέλου κοινωνικοποίησης. Έτσι, ή έπιβίωση της παράδοσης της άλληλεξάρτησης ανάμεσα στά μέλη της οικογένειας δημιουργεί ένα οικογενειακό μοντέλο δυσλειτουργικό για τό άστικό περιβάλλον. 'Η οικογένεια προσπαθεί να διατηρήσει τήν εξάρτηση τών εφήβων, υίοθετώντας παρεμβατικό ρόλο στην ιδιωτική τους ζωή, ενώ οι σύγχρονες συνθήκες (π.χ. μόρφωση, σταδιοδρομία, έρωτική ζωή) ώθούν τους νέους, άγόρια και κορίτσια, να άγωνιστούν για να κερδίσουν τήν ανεξαρτησία τους από τους γονείς (Katakis, Ioannides, Tavantzis, 1974).

Στήν άμερικανική κοινωνία ύπάρχει περισσότερη συνάφεια ανάμεσα στις άπαιτήσεις πού προβάλλει ό κοινωνικός μετασχηματισμός και στην οικογενειακή ιδεολογία. Στις ΗΠΑ, ή παράδοση της χαλάρωσης τών δεσμών ανάμεσα στά μέλη της οικογένειας (Demos, 1977, Slater, 1977) ένισχύθηκε ακόμη περισσότερο από τό γρήγορο ρυθμό τεχνολογικής ανάπτυξης, πράγμα πού συντελεί στή φθορά της γονεϊκής έξουσίας (Kennison, 1977). Έτσι, ή οικογένεια άποδέχεται τήν ανεξαρτησία τών εφήβων (Kohn, 1969), όπως άπαιτούν οι σύγχρονες συνθήκες ζωής.

Αυτή λοιπόν ή διαφορά στην οικογενειακή ιδεολογία, σε συνάρτηση με τή διαφορετική έκταση πού έχει πάρει τό φαινόμενο τού 'υπο-πολιτισμού τών νέων' στην Ελλάδα και στις ΗΠΑ, διαφοροποιεί τό περιεχόμενο της σύγκρουσης κατά τήν εφηβεία ανάμεσα στις δύο χώρες.

Στήν Ελλάδα, οι γονείς διατηρούν ένα περισσότερο ή λιγότερο άσθητό ήθικό κώδικα, ενώ ανάμεσα στους νέους ύπάρχει ευρύτατη άποδοχή τών προγαμίων σχέσεων και παρακμή τού διπλόου κριτηρίου (Vermeulen, 1970, Nielsen Hellas Institute, 1977, K. Παπαδοπούλου, 1975). Αυτή ή διαφορά, σε συνδυασμό με τήν πίεση για εξάρτηση από τήν οικογένεια, κάνει τή σύγκρουση πάνω στό θέμα της σεξουαλικότητας άναπόφευκτη, ιδιαίτερα ανάμεσα στον πατέρα και τήν κόρη. Παράλληλα, ή έκταση τού 'υπο-πολιτισμού τών νέων' δέν είναι τόση ώστε να μπορεί να έξουδετερώσει τόν παρεμβατισμό της οικογένειας.

'Η άλληλεπίδραση αυτών τών παραγόντων δημιουργεί σύγχυση και κάνει τή σεξουαλική ζωή τών νέων 'άκανθώδες θέμα' και διαρκή άπειλή τών οικογενειακή γαλήνη.

Στις ΗΠΑ, έστω κι άν οι γονείς είναι πολύ συντηρητικοί στά σεξουαλικά ήθη από τους γιους και τις θυγατέρες τους (Reiss, 1970) στό βαθμό πού άποδέχονται τήν ανεξαρτησία τών παιδιών τους, ή ένταση τών συγκρούσεων στό θέμα της σεξουαλικότητας, τουλάχιστον, μειώνεται (Sorensen, 1973). 'Η μείωση αυτή τών συγκρούσεων συμπίπτει με τήν αξιανόμενη σπουδαιότητα της όμάδας τών συνομηλικών, όπου οι

γονεῖς ἐπιρρίπτουν οὐσιαστικά ἕνα μέρος τῆς εὐθύνης στό γιό ἢ στήν κόρη τους. Ἐρευνητικά δεδομένα δείχνουν ὅτι δέν ὑπάρχει πραγματικό χάσμα ἀξιών ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς καί τὰ παιδιά τους (Yankelovich, 1974), πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιλογή τῶν φίλων εἶναι λίγο-πολύ συνεπής μέ τίς προτιμήσεις τῶν γονιῶν. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, ἡ ἀνεξαρτησία τήν ὁποία ἐπιτρέπει ἡ οἰκογένεια καί ἡ ἔκταση τοῦ «ὑποπολιτισμοῦ τῶν νέων» ἀλληλοσυμπληρώνονται, δημιουργώντας ἕνα φιλελεύθερο πλαίσιο γιά τή σεξουαλική ζωή τῶν νέων. Συγχρόνως, ὁμως, αὐτός ἀκριβῶς ὁ ἡμιαυτόνομος ὑπο-πολιτισμός τῶν νέων σέ συνδυασμό μέ τή συμμετοχή τους ἀργότερα τους παραγωγή συντελεῖ στή μεγαλύτερη ἀποξένωση τῶν νέων ἀπό τόν κόσμο τῶν ἐνηλίκων καί δημιουργεῖ σύγκρουση ἀνάμεσα στίς γενεές. Ἄντιθετα, στήν Ἑλλάδα, ἡ ἐνσωμάτωση τῶν νέων στόν κόσμο τῶν ἐνηλίκων δέν ἀποτελεῖ καί τόσο ἐπόδυνη διαδικασία, ἐξ αἰτίας τῆς σεξουαλικῆς τους στήν παραγωγή νωρίτερα.

Μιά πλήρης τώρα ἀντιπαράθεση τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς τῶν νέων στήν Ἑλλάδα καί στίς ΗΠΑ προϋποθέτει τή θεώρησή της ὄχι μόνο ἀπό τήν ἀποψη τῆς οἰκογενειακῆς ἰδεολογίας, ἀλλά καί τοῦ ἐυρύτερου κοινωνικοῦ πλαισίου.

Στήν Ἑλλάδα, ἡ παράδοση τῆς ἀλληλεξάρτησης ἀνταντακῶς σέ δύο ἐπίπεδα, δηλαδή στήν οἰκογένεια καί στό ἐυρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, δημιουργώντας μιά κατά κάποιο τρόπο ἀντιτακική κατάσταση. Ἀπό τή μιά μεριά, ἡ οἰκογένεια εἶναι αὐστηρή καί παρεμβατική. Ἀπό τήν ἄλλη, τό κοινωνικό πλαίσιο εἶναι ἀκόμη λίγο-πολύ ἐνισχυτικό, μιά πού οἱ διαπροσωπικές σχέσεις δέν εἶναι ἀκόμη τόσο ἀπόμακρες καί ἀνταγωνιστικές.

Μέ αὐτή τήν ἔννοια, ἡ πηγή τῶν συγκρούσεων, ὁσον ἀφορᾷ τό θέμα τῆς σεξουαλικότητας κατά τήν ἐφηβεία, ἐντοπίζεται στήν οἰκογένεια, ἡ ὁποία διατηρεῖ πολύ αὐστηρότερα ἤθη ἀπό ὅ,τι οἱ νέοι.

Στίς ΗΠΑ συναντᾶμε μιά μὴ παρεμβατική καί ἀπαγορευτική οἰκογένεια καί ἕνα κοινωνικό πλαίσιο, ὅπου οἱ διαπροσωπικές σχέσεις γίνονται ὄλο καί πιά ἀπόμακρες καί ἀνταγωνιστικές. Ἐτσι, σέ συνάρτηση μέ τή γονεϊκή στάση καί τίς νόρμες πού ἐνστερνίζεται ἡ ἡμι-αὐτόνομη ομάδα τῶν συνομηλικῶν, οἱ Ἀμερικανοὶ ἐφηβοὶ παρουσιάζονται πιά φιλελεύθεροι στίς σεξουαλικές τους δραστηριότητες ἀπό ὅ,τι οἱ Ἕλληνες ἐφηβοὶ. Αὐτό φαίνεται τόσο στήν ἐυρύτερη ἀποδοχή τῶν προγαμιαίων σχέσεων, ὅσο καί στό νεαρότερο τῆς ἡλικίας κατά τήν ὁποία «ἐγκαινιάζουν» τίς σεξουαλικές τους σχέσεις, καθῶς καί στόν συγκριτικά μεγαλύτερο ἀντίκτυπο τῆς σεξουαλικῆς ἐπανάστασης στό γυναικεῖο πληθυσμό (Nielsen Hellas Institute, 1977, Sorensen, 1973). Ὅμως, ἐνῶ αὐτό τό φιλελεύθερο ρεῦμα στή σεξουαλική ζωή θά'πρεπε, λογικά νά συνεπάγεται πιά ἄνετες καί εὐλιχνεῖς διαπροσωπικές σχέσεις, ἡ ἀδξηση τοῦ ποσοστοῦ αὐτοκτονιῶν (US Dept of Commerce, Statistical Abstract of the US,

1976) καί τοῦ ἐθισμού στά ναρκωτικά ἀνάμεσα στοὺς νέους (Schroeder, 1975) δὴν γοῦν σέ κάποιο σκεπτικισμό. Μέχρις ἐνός σημείου, αὐτά τὰ φαινόμενα μποροῦν νά ἀποδοθοῦν σέ συναισθήματα ἀποξένωσης τῆς νεολαίας ἀπό τήν ἐνεργό συμμετοχή στόν κόσμο τῶν ἐνηλίκων καί στίς δραστηριότητές του. Συγχρόνως, ὁμως, ὑπονοοῦν ὅτι ὁ ἀνταγωνισμός πού χαρακτηρίζει τό ἐυρύτερο κοινωνικό πλαίσιο ἀνταντακῶς καί στίς διαπροσωπικές σχέσεις τῶν νέων. Γι' αὐτό ἀναφέρεται τόσο συχνά ἀπό ἀγόρια καί κορίτσια ὅτι ὁ «σταθερός δεσμός» ἀνταποκρίνεται στήν ἀνάγκη τους νά ξεφύγουν ἀπό τόν ἀνταγωνισμό τῆς συνεχοῦς ἀναμέτρησης μέ τό ἄλλο φύλο, ἐνῶ ἡ ἀξαναθνημένη ἀνάγκη γιά οἰκεῖες σχέσεις στήν πράξη δέν ἱκανοποιεῖται τόσο εὐκόλα (Orlowski, 1976). Καί αὐτός εἶναι ἐπίσης ὁ λόγος γιά τό λεγόμενο «κρίθριο ἀπόδοσης» πού συχνά ὑποσκάπτει τή δυνατότητα γιά συναισθηματική καί σεξουαλική ἀπόλαυση (Komarovsky, 1976). Θά μπορούσαμε νά ποῦμε πῶς αὐτά εἶναι προβλήματα πού ἀφοροῦν καί τήν ἑλληνική νεολαία, πράγμα πού δέν εἶναι δύσκολο νά παρατηρήσει κανεῖς ἀνάμεσα στά περισσότερα ἀστικοποιημένα καί μορφωμένα τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ. Ὅμως, αὐτά τὰ προβλήματα δέν ἀγγίζουν ἀκόμη τή νεολαία σέ τόσο ἔκταση, γιατί τό κέντρο πίεσης ἐντοπίζεται πρὸς τό παρόν περισσότερο μέσα στήν οἰκογένεια παρά ἔξω ἀπ' αὐτήν.

Τόσο στήν Ἑλλάδα ὅσο καί στίς ΗΠΑ, τό φιλελεύθερο ρεῦμα στήν σεξουαλική ζωή τῶν νέων δέν συνοδεύεται ἀπό ριζική ἀμφισβήτηση παραδοσιακῶν θεμιῶν, ὅπως ὁ γάμος. Διοχετεύεται μᾶλλον σέ μονογαμικοῦ τύπου σχέσεις, ὅπως δείχνει ἡ ἀξαναθνημένη τάση γιά «σταθερό δεσμό». Γιά τοὺς νέους καί στίς δύο χώρες, ὁ γάμος θεωρεῖται ἰδιωτική ὑπόθεση. Στήν Ἑλλάδα, αὐτό ἀποτελεῖ μιά νέα τάση πού μαζί μέ ἄλλα χαρακτηριστικά (δηλαδή συναισθηματικές προϋποθέσεις γιά τό γάμο, μειωμένη διαφορά ἡλικίας ἀνάμεσα στοὺς συζύγους, ἐλάττωση τῆς παιδοκεντρικότητας) διαφοροποιοῦν τό γάμο ἀνάμεσα στοὺς νέους ἀπό αὐτόν τῶν γονιῶν τους. Γι' αὐτός Ἀμερικανούς νέους ὁ γάμος, σάν ἰδιωτική ὑπόθεση, ἀποτελεῖ συνέχιση μᾶλλον παρά διαφοροποίηση ἀπό τό μοντέλο τῶν γονιῶν τους.

5. Συμπεράσματα, μελλοντικές τάσεις καί προτάσεις γιά ἔρευνα

Φθάνοντας στό τέλος αὐτῆς τῆς συζήτησης, καταλήγουμε σέ ὀρισμένα συμπεράσματα πού μποροῦν νά συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς: στήν Ἑλλάδα, ἡ οἰκογένεια διατηρεῖ λίγο-πολύ τόν ἀπαγορευτικό χαρακτήρα της μέσα σ' ἕνα κοινωνικό πλαίσιο, ὅπου ἐπιβιώνουν πολλά ὑποστηρικτικά καί συνεργατικά στοιχεία, ὅπως ὑπαγόρευαν οἱ συνθήκες ἀλληλεξάρτησης τοῦ παρελθόντος. Στίς ΗΠΑ, ἡ φιλελεύθερη οἰκογένεια βρισκεται ἐνωματωμένη σ' ἕνα κοινωνικό πλαίσιο, ὅπου οἱ

διαπροσωπικές σχέσεις γίνονται όλοένα και πιο απόμακρες και αποπροσωποποιημένες. Έτσι, όσον αφορά το θέμα της σεξουαλικότητας των νέων, το κέντρο πίεσης εντοπίζεται διαφορετικά στην κάθε χώρα. Για μὲν τὴν Ἑλλάδα, το κέντρο πίεσης βρίσκεται στὴν οἰκογένεια, ἡ ὁποία ἐνεργεῖ ἀπαγορευτικά, προσπαθώντας, ἰδιαίτερα στὴν περίπτωση τοῦ κοριτσοῦ, νὰ περιορίσει τὰς ἀνεξαρτησίας καὶ φιλελευθέρης σεξουαλικῆς συμπεριφοράς. Γιὰ δὲ τὴς ΗΠΑ, τὸ κέντρο πίεσης δὲν ἐντοπίζεται πιά τόσο μέσα στὴν οἰκογένεια, ὅσο στὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ πλαίσιο, στὴν ἀποξένωση καὶ στὴ συνεπακόλουθη δυσκολία στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις καὶ τὸ πλησίασμα τῶν νέων.

Μὲ βάση ὁρισμένες τὰσεις οἱ ὁποῖες ἐκδηλώνονται στὸν ἑλληνικὸ χώρο, θὰ ἦθελαν νὰ προχωρήσω σὲ μερικές ὑποθέσεις γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἐξέλιξη τῆς οἰκογένειας καὶ τῶν σεξουαλικῶν ἠθῶν στὴν Ἑλλάδα.

Στὴν Ἑλλάδα, ἀνάμεσα στὰ πρῶτα ἀστικοποιημένα καὶ μορφωμένα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ παρατηρεῖται μιὰ ἀλλαγὴ ὅσον ἀφορᾷ τὴν οἰκογενειακὴ ἰδεολογία καὶ τὴ στάση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα. Ἐτσι, εἶναι εὐλόγο ὅτι, καθὼς προχωρεῖ ἡ ἀστικοποίησις καὶ ἡ βιομηχανοποίησις, αὐτὲς οἱ ἀλλαγές θὰ ἀγκαλιάσουν μεγάλους τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ. Σταδιακά, δηλαδή, θὰ ἐπέλθει σύμπτωση ἀνάμεσα στὴν ὀργάνωσις τῆς δημόσιας καὶ τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς. Μποροῦμε δὲ περιμένουμε, λοιπόν, ὅτι ἡ οἰκογένεια θὰ δομηθεῖ σὲ περισσότερο ἐξισωμένη βάση καὶ θὰ υιοθετήσῃ τελικὰ θετικὴ στάση ἀπέναντι στὴν ἀπαιτήσις γιὰ ἀνεξαρτητοποίησις πού προβάλλουν τὰ νεαρότερα μέλη τῆς. Ἀνάλογα δὲ πρὸς τὸ ρυθμὸ φιλελευθεροποιήσεως τῆς οἰκογένειας, θὰ αὐξηθεῖ καὶ τὸ φιλελευθερὸ ρεῦμα ὡς πρὸς τὴ σεξουαλικότητα ἀνάμεσα στοὺς νέους. Ἡ περισσότερο αὐτόνομη ἀνάπτυξη τοῦ «πολιτισμοῦ τῶν νέων», πού γίνεται ἀναπόφευκτὴ μὲ τὴν αὐξηση τοῦ σπουδαστικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν παράτασις τῆς ἐκπαίδευσης, θὰ ἐνισχύσει αὐτὴ τὴν τάση. Παράλληλα, μὲ τὴ διόγκωσις τῶν ἀστικῶν κέντρων, οἱ διαπροσωπικὲς σχέσεις γίνονται ὄλο καὶ πρὸς ἀπόμακρες, μὲ ἀποτελέσμα ἡ μοναξιά καὶ ἡ ἀποξένωσις νὰ ἀποτελοῦν τὰ κεινουργία χαρακτηριστικὰ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἐτσι, ἡ χαλάρωσις τῆς ἀλληλεξάρτησης θὰ καταργήσῃ μὲν τὸν συνεπακόλουθον περιορισμὸς ὅσον ἀφορᾷ τὴ σεξουαλικότητα, ἀλλὰ θὰ συνοδεύεται ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς στὴ διαπροσωπικὴ ἐπικοινωνία πού ἐπιβάλλουν οἱ νέες συνθήκες. Μὲ ἄλλα λόγια, καθὼς ἡ ὀργάνωσις τῆς δημόσιας ζωῆς ἀκολουθεῖ αὐτὴν τῶν ΗΠΑ, εἶναι πολὺ πιθανὸ οἱ τομεῖς τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς, ὅπως ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ σεξουαλικότητα, νὰ ἐξελιχθοῦν μὲ ἀνάλογο τρόπο. Ἡ ἐπιβίωσις τῆς ἰδιόμορφης ἑλληνικῆς παράδοσης μπορεῖ νὰ ἐπιβραδύνει αὐτὴ τὴ διαδικασία, δὲν φαίνεται ὅμως ὅτι θὰ τὴν ἀποτρέψει τελικὰ.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ὑποθέσεις προσφέρουν πολὺ ἐνδιαφέρον πεδίο γιὰ ἔρευνα, ἡ ὁποία μέχρι στιγμῆς εἶναι μᾶλλον περιορισμένη. Κι αὐτὸ ὀφείλεται καὶ στὴν πε-

νιχρὴ χρηματοδότησις ἀλλὰ καὶ στὸ ὅτι τὸ θέμα τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς σεξουαλικότητας ἀποτελοῦν ἀκόμη καὶ τώρα ταμποῦ γιὰ τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴν οἰκογένεια πού ἀποτελεσε ἀντικείμενο ἀνθρωπολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν μελετῶν (Campbell, Friedl, Sanders), ἡ ἔρευνα πᾶν στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ οἰκογένεια ἔχει ἀσχοληθεῖ σποραδικὰ καὶ σὲ περιορισμένον μεγέθους δείγματα μὲ τὴ δυναμικὴ τῆς οἰκογένειας, τοὺς ρόλους καὶ τὰ στερεότυπα γιὰ τὸν ἄντρα καὶ τὴ γυναίκα, τὴ σύγχρονη θέση τῆς γυναίκας, τὴν προίκα, τὴν ἔκτρωσις. Συνήθως ἔρευνες τέτοιου εἶδους κατευθύνονται ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, τὸ Κέντρο Ψυχικῆς Ὑγιανῆς ἢ τὸ Ἰδιωτικὸ Ἰνστιτούτο «Ἀνθρώπων» τὸν Γ. καὶ Β. Βασιλείου.

Θέματα πού χρειάζονται διερεύνησις εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς:

- Ἡ δυναμικὴ τῆς σχέσεως γονιῶν-ἐφήβων καὶ ἡ στάσις τῆς οἰκογένειας ἀπέναντι στὸ θέμα τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπ' αὐτὴν.
- Ἡ ἔκτασις πού ἔχει πᾶρει τὸ φαινόμενο τοῦ «πολιτισμοῦ τῶν νέων» στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα καὶ ὁ βαθμὸς σύγκλισης ἢ ἀπόκλισης ἀνάμεσα στὶς ἀξίες πού ἐνστερνίζονται οἱ γονεῖς καὶ οἱ νέοι.
- Τὸ μέγεθος τοῦ χάσματος τῶν γενεῶν, σὲ συνάρτησις μὲ τὸ θέμα τῆς σεξουαλικότητας.
- Ἡ ἔκτασις τῆς ἀλλαγῆς ὡς πρὸς τὴ σεξουαλικότητα τόσο στὴ στάσις ὅσο καὶ στὴ συμπεριφορὰ ἀνάμεσα στοὺς νέους. Ἡ ποιότητα τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων καὶ ἐστὶς πίεσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰκογένεια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βασιλείου, Γ., Ἐρευνα μεταβλητῶν παραγόντων εἰς τὴν ψυχοδυναμικὴν τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας, Ἀθηναϊκὸ Ἰνστιτούτο τοῦ Ἀνθρώπου, Ἀθήνα, 1966.
- Βασιλείου Γ., «Aspects of Parent-Adolescent Transactions in the Greek Family», in G. Kaplan and S. Lebovici (Eds.), *Adolescence: Psychological Perspectives*, N. York: Basic Books, 1968.
- Βαλαώρας, Β., «Χαμηλὴ γεννητικότης τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ προκλήτῃ ἐκτροπεία», Ἀθήνα, 1969, 18-19.
- Βαλιμάς, Π., «Οικογένεια», Ν. Ἐστία, 1936, 19.
- Bell, R.R., «Parent-child Conflict in Sexual Values», *Journal of Social Issues*, 1966, 22, 34-44.
- Bell, R.R. and Chaskes, J.B., «Premarital Sexual Experience among Coeds, 1958 and 1968», *Journal of Marriage and the Family*, 32: 81-84, 1970.
- Blood, R. and Wolfe, D.M., *Husbands and Wives: The Dynamics of Married Living*, New York: Free Press, 1960.
- Bartel, G.D., *Group Sex*, New York: Signet Books, 1971.
- Bott, E., «Conjugal Roles and Social Networks», in Bell and Vogel (Eds.), *A Modern Introduction to the Family*, Free Press, 1960.
- Campbell, J.K., *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Oxford Clarendon Press, 1964.

- Coleman, J., «Youth Culture», in *Youth: Transition to Adulthood*, 1974.
- Demos, J., «The American Family in Past Times» in Skolnick, A. and Skolnick, J., *Family in Transition*, 1977, Little Brown and Company.
- Ζάρναρη, Ο., *Patterns of Child Socialization in Greek Urban Families*, paper presented at the International Association for Child Psychiatry, 9th International Congress, Melbourne, Australia, 1978.
- Freud, S., *Three Essays on Sexuality*, 1905.
- Friedl, E., *Vassilika: A Village in Modern Greece*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1963.
- Hayghe, H., «Family and the Rise of Working Wives – An Overview», *Monthly Labor Review*, 99, 1976, 12-19.
- Jerome, J., *Families of Eden: Communes and the New Anarchism*, New York: Seabury Press, 1974.
- Katakis, Ioannides, Tavantzis, *Aspects of Transaction in the Athenian Family*, Paper read at the Fifth International Congress of Social Psychiatry, Athens, Greece, September 1-7, 1974.
- Katz, M., *The People of Hamilton, Canada West*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1976.
- Kett, J., «History of Age Grouping in America», in *Youth: Transition to Adulthood*, 1974.
- Kohn, M.L., *Class and Conformity: A Study in Values*, Homewood, Illinois: Dorsey, 1969.
- Kohn, M.L., «The Effects of Social Class on Parental Values and Practice», in *The American Family: Dying or Developing*, N. York: Plenum Press, 1979, 45-68.
- Kenniston, K., «Youth as a Stage of Life», in *Youth*, R. Havighurst and P. Dreyer (Eds), University of Chicago Press, 1975.
- Kenniston, K., *All our Children: The American Family under pressure*, 1977.
- Kinsey, A.C., et al, *Sexual Behavior in the Human Female*, Philadelphia: Saunders, 1953.
- Komarovsky, M., *Dilemmas of Masculinity: A Study of College*, Youth New York: Norton, 1976.
- Λαμπίρη-Δημάκη Ι., «Dowry in Modern Greece: An Institution at the Crossroads between Persistence and Decline», in *Towards a Sociology of Women*, Safiliou-Rothschild.
- Lerner, R.M., «Showdown at Generation Gap: Attitudes of Adolescents and Their Parents toward Contemporary Issues», in Thornburg, H.D. (Ed.), *Contemporary Adolescence: Readings*, 1975.
- Macklin, E., «Going very Steady», *Psychology Today*, Nov. 1974.
- Mead, M., *Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap*, N. York, 1970.
- Miller, J.P., «Suicide and Adolescence», *Adolescence*, 1975, 10, 11-24.
- Mirande, A.M. and Hammer, E.L., «Premarital Sexual Permissiveness: A Research Note», *Journal of Marriage and the Family*, 1974, 36, 356-358.
- Mischel, W., «Sex Typing and Socialization», in Mussen, P.H. (Ed.), *Carmichael's Manual of Child Psychology*, Vol. II. (3rd ed.), N. York: John Wiley Sons, 1970.
- Νικολαΐδου, Μ., «Η έργαζόμενη γυναίκα στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών*, 1975, 25, 470-496.
- Orlofsky, J.L., «Intimacy Status: Relationship to Interpersonal Perception», *Journal of Youth and Adolescence*, 1976, 5, 73-88.
- Παπαδοπούλου, Κ., *Αγώνες και νίκες της Έλληνίδας*, εκδ. Πύλη, Αθήνα 1975.
- Packard, V., *The Sexual Wilderness*, N. York: David McKay Company, Inc., 1968.
- Perlman, D., «Self Esteem and Sexual Permissiveness», *Journal of Marriage and the Family*, 1974, 36, 470-473.
- Peristiany, J.G., «Honour and Shame in a Cypriot Highland Village», in Peristiany, J.G. (Ed.), *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*, London: Weidenfels and Wicolson, 1965, 171-190.
- Ποταμιάνου, Α., «On Aspects of Change in Greek Urban Families», Paper presented at the International Association for Child Psychiatry and Allied Professions, 9th International Congress, Melbourne, Australia, 1978.
- Ray, R.N., «A Report on Self-employed Americans in 1973», *Monthly Labor Review*, 1975, 98, 49-54.
- Reiss, I., *The Social Context of Premarital Sexual Permissiveness*, N. York: Holt, Rinehart and Winston Inc., 1967.
- Reiss, I., «How and why America's Sex Standards Are Changing», in J.H. Gagnon and W. Simon (Eds), *The Sexual Scene*, Chicago: Aldine, Transaction Books, 1970, 43-57.
- Safilios-Rothschild, C., «A Comparison of Power Structure and Marital Satisfaction in Urban Greek and French Families», *Journal of Marriage and Family*, 1967, 29, 345-352.
- Safilios-Rothschild, C., «Honour Crimes in Contemporary Greece», *British Journal of Sociology*, 1969, 20, 205-217.
- Safilios-Rothschild, C., «The Options of Greek Men and Women», *Sociological Focus*, 1972, 5, 71-83.
- Skolnick, A., *The Intimate Environment*, Little Brown and Company, 1978.
- Slater, P., *Footholds*, Boston: Beacon Press, 1977.
- Schroeder, R.C., *The Politics of Drugs*, Washington, D.C.: The Congressional Quarterly, 1975.
- Sorensen, R.C., *Adolescent Sexuality in Contemporary America: Personal Values and Sexual Behavior*, New York: World Publishing Co., 1973.
- Spinellis, K. and Vassiliou, G., «Milieu Development and Male-Female Roles in Contemporary Greece», in Seward and Williamson (Eds.), *Social Sex Roles in a Changing World*, N. York: Random House (Communication number 65).
- Τσαούσης, Δ., «Η μορφολογία της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας», 1971.
- Triandis, H., Vassiliou, V. and Nassiakou, «Three Cross-Cultural Studies of Subjective Culture», *Journal of Personality and Social Psychology*, 1968, 8, 1-42.
- Φραγκουδάκη, Α., *Τά Αναγκαστικά του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα, 1978.
- Yankelovich, D., *The New Morality: A Profile of American Youth in the '70s*, 1974.
- Vermeulen, C., *Families in Urban Greece*, unpublished doctoral dissertation, Cornell Univ., 1970.